

Теолошки погледи

БЕОГРАД 1984.

ГОДИНА XVI

БРОЈ 1-2

ВЕРСКОНАУЧНИ ЧАСОПИС

Професор Велимир Хаџи-Арсџић

ПРОБЛЕМ БРАКА И ПОРОДИЦЕ

I

У праисторији и дохришћанском свету

Говорећи о породици, познати филозоф и етичар Хевдинг, поред осталог, каже: „У другим заједницама човек учествује само једним делом свога бића, али у породици он може да нађе храну за све стране своје природе. Уствари, он само овде живи као потпун човек... Породица је мали свет који све снаге ставља у дејство... Она „повезује различита поколења природном везом. Она гради мост између прошлости и будућности... Царство човечности има свој прапочетак и свој стални извор у породичном односу. Зато ни у једном другом положају не постоји такво спокојство и снага као у породици.“¹

Француски социолог Лоази каже: „Оно што, ни по коју цену и на под којим изговором, не треба понизити, оскрнавити и сломити то је уистини стародревни друштвени темељ породице, тј. брачно јединство и породично огњиште, живу ћелију друштвеног тела. На друштву је да је штити, оплемењује и све више и више морално јача.“² Апостол Павле, пак, прве хришћанске породице његовог времена назива црквама, а њихове чланове светима (Ри. 16, 4—5; I Кор. 3, 16—17; II Кор. 13, 12; Филик. „21). То је позитивно мишљење о вредности породице.

Али поред оваквог позитивног мишљења о породици, постоји и једно негативно мишљење о њој. Његови представници су анархисти. Они траже ослобођење од обавезе, па, према томе, и ослобођење од брачног јарма, од деце, од сваке друштвене одговорности. Брак је за анархисте атак на слободу човека, зато они траже његово укидање и „слободну љубав.“³

Да ли је породица, та жива ћелија друштвеног тела, одвајкада била о каква каквом је претпостављају Хевдинг, Лоази (ап. Павле

¹ Harald Höffding, *Ethik*, 3. Auflage, S. 256—257.

² A. Loisy, *La Morale humaine*, Paris, 1923, p. 170.

³ Види Др. Марко Младеновић, *Увод у Социологију породице*, Београд 1977, стр. 338—339.

и многи други), или је таквом постепено постајала, и, најзад, постала у току многих хиљада година њеног развоја и мењања, да би данас била оно што је? А и данас, да ли је таква породица заједнички посед свих друштвених средина и њихових култура и цивилизација, или је, као стварност, само ретка и спорадична појава, док је као идеал и сан општа, још неостварена жеља већине човечанства? И, најзад, нису ли у праву анархисти када су и против такве породице?

*
* *

Но, без обзира на овако дијаметрално опречне судове о вредности породице, за науку је најважније питање како је она постала, на чему је она изграђена, какви су њени темељи, какве су њене промене у историји, какве стваралачке, мењајуће, усавршавајуће силе стоје иза ње, чиме се надахњује и храни, одржава и развија.

Разуме се, проблем је и сувише деликатан, обиман и тежак да би се могао темељно и детаљно третирати и решити у три краткорочна предавања. И, та и таква жеља далеко је од мене. Мој задатак ће бити да у најкраћем обиму кажем нешто о неким досадањим покушајима да се овај проблем објективно дискутује и паметно и целисходно реши.

Мој задатак ће бити да пред вас изнесем, сасвим укратко, неке чињенице које говоре о стању брака и породице у праисторији и до-хришћанском, грчко-римском, античком свету.

Историја брака и породице је стара као и човек, траје не столетима но миленијумима, и далеко је од тога да увек и свуда буде јасна и логички схватива и објаснива. Ићи кроз њу је исто што и ићи кроз један јако замрачени лавиринт људских збивања, у коме су неразлучно везане безбројне духовно-моралне, економске и материјалне силе, које крећу сложени и загонетни човеков историјски живот. „У целом свету извесне етичке, политичке, економске... силе утичу са свих страна на односе људи и жена, вели енглески социолог Хобхаус, а религијски фактор делује свуда; у неким случајевима, пак, он постаје доминантан и даје специјалан карактер овим односима.“⁴

А човек у таквој ситуацији не може бити незаинтересован својом судбином у животу, и индиферентан према њој. Отуда и човеково интересовање за проблем брака и породице је старо као и човек. Јер је породица основна људска заједница, којом почиње цивилизација, јер „каријера највећег броја цивилизованих раса је почела организацијом патријархалног типа породице.“⁵ Пре брака не постоји људска заједница, но само животињско царство. Тако бар претпоставља биолошки, материјалистички еволуционизам.⁶

Отуда проблем брака и породице није могла да заобиђе ниједна религија. Свака од њих тај проблем дискутује и решава у духу својих схватања света, човека, смисла и циља његовог живота од најпримитивнијих, урођеничких, до савремених, најкултурнијих.

⁴ Оп. cit., p. 179.

⁵ Hobhause, op. cit., p. 179.

⁶ Др. М. Младеновић, наведено дело, стр.

За науку, пак, тај проблем почиње да бива интересантан и актуелан у 19. веку, са почетком непријатељског наступа лаичког, атеистичко-материјалистичког схватања света и човека против владајуће, хришћанске философије живота. То схватање се грубо и крваво манифестовало за време француске револуције. Упрошћени, атеистички рационализам, којим се надахњивала и руководила та револуција, поткопали су престиж хришћанске религије у западном друштву — у верско-моралном животу извесног дела материјалистички настројеног света — и изазвало моралну кризу у њему. Та криза је изазвала потребу за заменом старе хришћанске религије и њеног морала новом тзв. позитивистичком религијом и њеним моралом, заснованим не на религији и метафизици, него на т. зв. позитивном знању. Јер се, после крваве атеистичке игре нагона разарања за време француске револуције, ипак није остало без свести, да човек и његова заједница не могу да живе без религије и без морала.

Огист Конт је био први који је покушао да удовољи тој хитној, вапијућој потреби. Својим позитивизмом, он је покушао да створи нове, лаичке, атеистичко-материјалистичке критеријуме истине и мерила вредности-нову религију и нови морал. Познато је, ипак како се трагикомично завршио тај покушај заснивања човекове религије и морала искључиво на позитивном знању.

Од тада па све до данас, настављена је трка у поткопавању традиционалних, хришћанских духовно-моралних вредности у тражењу нових научних чињеница, које би обезбедиле идејну базу, на којој би се заснивао нови, научни идејно-морални живот човечанства. Створене су нове гране науке, и научном проучавању потчињене и оне манифестације друштвеног живота које су дотле биле табу теме.

Бројни етнографски и етнологски податци, покупљени при проучавању примитивних урођеничких племена свих крајева света — дали су могућност науци да новим чињеницама, бар у извесној мери, осветли тајне старих човекових проблема, и знатно измени његова дотадања схватања тих проблема. Од Конта па све до Бечке школе Шмитове, не престају покушаји бројних чувених представника науке да свестраније и научније осветле старе проблеме религије, морала, права, брака и породице и друге. Бахофен, Робертсон Смит, Тејлор, Мек Ленан, Морган Спенсер и Гилен, Вунт, Вестермарк, Мак Дугал и други, предлажу и бране своја схватања ових социјалних проблема.

Нова етнологска и етнографска сазнања учинила су акутном и дискусију проблема брака и породице. Како се, дакле, у светлости савремених научних чињеница, данас тај проблем поставља и решава?

У одговору на ово питање, ја ћу бити слободан да се послужим и богатим материјалом, изнетим у једном, ту скоро, објављеном научном делу, које проблем брака третира са једног посебног гледишта.

Писац тога дела има племениту амбицију да како он каже „унесе више јасноће“ у схватање и правилно решење

проблема брака и породице. То дело је *Увод у социологију породице*, а писац му је г. Др. Марко Младеновић, проф. Београдског универзитета. Разуме се, ја ћу се тим делом користити само у оној мери, у којој је то најнужније за објективно, научно излагање чињеница, у вези са дискусијом проблема мојих предавања, вечерашњег и наредних. А што се тиче тумачења тих чињеница, ја ћу се, када то нађем за потребно, оградити од онога што ми се у тим тумачењима учини нетачним и ненаучним. Јер писац овога дела нам јасно и недвосмислено наглашава, да он те чињенице излаже и тумачи чисто марксистички, пошто, по њему, „данас у свету постоје две опште методе у науци. То су метафизичка (идеалистичка) и дијалектичка (материјалистичка). Обе теже да универзалним приступом објасне суштину света и људског друштва. Оба ова методска приступа су класно условљена па зато имају и различиту филозофску и идеолошку вредност. Метафизика није била у стању, а и данас то није, да научно објасни свет. Међутим, сматрамо да је помоћу дијалектичког односно историјског материјализма могуће и филозофски и методски обухватити све законитости друштвеног развоја као и света уопште.“⁷

*
* *
*

Какве научне хипотезе постоје данас о браку и породици? Како оне одговарају на питања: шта су брак и породица; када су настали, и кроз какве су мене прошли у току хиљаду година, док су дошли до њиховог садањег стања?

Основно питање брака и породице је питање њиховог настанка, а о њиховом настанку постоје, углавном, две научне хипотезе: традиционалистичка и еволуционистичка.

Проф. Хобхаус класификује брак: 1) према броју странака које се уједињују; 2) према ограничењима за склапање брака; 3) према стабилности брака; 4) према начину на који се добија супруг и супруга; 5) према односу који влада између супруга и супруге.

Што се тиче броја лица која учествују у браку, он може бити: један човек и једна жена (моногамија); један човек са две или више жене (полигамија); два човека или више људи са једном женом (полиандрија); једна група људи и једна жена (групни брак), и потпуно неуређен однос међу супротним половима, негација сваког јединства (промискуитет).

Ограничења или препреке браку су: егзогамија или обавеза да се партнер у браку тражи не у свом него у туђем племену, и ендогамија или обавеза да се тај партнер тражи искључиво у свом племену. Стабилност брака зависи од закона развода. Средство за стицање жене је отмица, пљачка и друге мере. Односи између супружника зависили су од многих других разлога, у које вас ја нећу уводити, јер би то изашло из обима једног оваквог разматрања. Сва оваква и њима слична груписања желе да реше проблем почетка и развоја брака и породице.

⁷ Ради уштеде у простору, цифре поред навода онзначаваће страну дела.

Благодарећи великом престижу који је еволуционистичко објашњење извесног броја проблема стекло у 19. веку, еволуционистичка схватања проблема брака и породице настоје да и у садањем стању брака и породице виде само једну етапу њиховог развоја у току миленија. По њима, брак и породица се рађају из стања промискуитета праисторијског друштва, из његовог стања хетеризма. Међутим, највећи број најпознатијих стручњака за овај проблем оспорава уопште да је „првобитни промискуитет“ икада постојао.⁹ Вестермарк „набраја тридесет и један случај, у којима је промискуитет наведен. Али већина ових случаја је порекнута од стране других ауторитета, а неки од тих навода су се показали нетачним... Чист промискуитет, вели Хобхаус, вероватно треба да се сматра пре као крајња распуштеност сексуалног односа, него као позитивна институција подржавана социјалним секцијама...“¹⁰ Једна природна институција брака је очевидно универзална. А сам Дарвин пише: „Према ономе што знамо о љубомори код сисара-мужјака, код којих су чак многи снабдевени специјалним органима намењеним да олакшају борбу против ривала, можемо закључити ... да је општи полни промискуитет у природи изузетно мало вероватан... Али ако, враћајући се натраг у доста удаљено време, о њима судимо на основу онога што данас постоји, највероватнији закључак би био да су људи првобитно живели у малим групама, у којима је по правилу сваки човек имао једну жену.“¹² Већ смо истакли, да је промискуитет код свих врста сисара врло редак, а многи етнологзи су указивали да људско друштво није могло прихватити форме које су биле испод оних облика на којима су били засновани полни односи у животињском свету. Малиновски је нарочито инсистирао на чињеници да су људска култура, макар она била и најпримитивнија, и промискуитет две непомирљиве супротности.¹³ И сам проф. Младеновић тврди, да хипотезу о промискуитету данас, „ван еволуционистичког покрета“, готово више нико не заступа. Чак и међу совјетским научницима она није била једнодушно прихваћена, „Он додаје; „Ми, такође, сматрамо да је она неодржива“.¹⁴ А све ово значи да је и Енгелсова теза о породици неодржива, јер је заснована на Моргановом погрешном учењу о промискуитету.

Међутим, по мишљењу проф. Младеновића, и супротна „хипотеза о једнобрачној, малој породици као почетном облику породице мора бити одбачена.“ Јер она, како он каже, „у великој мери не одговара прикупљеној етнолошкој грађи“... Истина, вели он, има података да неки најзаосталији народи живе у моногамији или ублаженој полигамији. Међутим, остаје отворено питање да ли је постојање моногамије код њих доказ, да је она била праоблик породичне организације, или су ови народи управо зато заостали што су, стицајем окол-

⁸ B. Hobhause, *Op. cit.*, pp. 133—158.

⁹ B.—M. Младеновић, *Op. cit.*, стр. 299.

¹⁰ Hobhause, *Op. cit.*, p. 138.

¹¹ Hobhause, *Op. cit.*, p. 178.

¹² Цитат из Увода у ? породице, стр. 377.

¹³ M. Младеновић, *op. cit.*, 322.

¹⁴ *Ibid.*, стр. 321.

ности, били принуђени да живе у мањим, често изолованим групама, што је онемогућило њихову прогресивну еволуцију. Сем тога, нема никаквих доказа да је моногамија и код њих у свим фазама њихове историје постојала. Најзад, сама чињеница да се у мору доказа о разним облицима групног брака траже поједина острвца моногамије представља пре идеолошки него научни напор, да би се доказале хришћанске хипотезе о првим људима — Адаму и Еви — каже он. Није стога никакво чудо да је један од највећих поборника ове тезе В. Шмит, био пастор, и да су пре њега ученици Ле Плеја тражили директне доказе за своја истраживања у Библији. Слично чине и америчке и енглеске антрополошке школе, само на други начин: оне одбацују компаративни метод, прихватају монографски метод Ле Плејове и Боасове школе, па чак одбацују и саму помисао на теоријске анализе и закључке, свдећи своја истраживања на чисто етнографске описе. Ове школе су, сем тога, дубоко антиисторијске¹⁵. Како мисли проф. Младеновић.

Објективна, непристрасна критика туђег мишљења, па и онда када је она најстрожа, научни је посао. Али јасне алузије које импутирају научницима светског гласа нелојалне побуде и мотиве у њиховом научном раду, немају никакве везе са науком и научним скрупулама, који обавезују сваког интелектуалног радника бар на елементарно интелектуално уважавање. Најзад, чак ако се и дозволи такво импутирање једном признатом научнику светског гласа само зато што је он пастор, онда се такво импутирање пристрасности у прикупљању етнографских података не може импутирати бар оним научницима који нису пастори, а који бране исту тезу. А ту тезу, по признању и самог проф. Младеновића, бране и они познати научници, чија имена он често помиње у својој књизи, а који нису пастори и чији се напори, свакако не свде на доказивање тачности библијског учења о првим људима — Адама и Еве.

Ако, дакле, чињенице које су ови научници открили говоре у прилог библијског учења, они, свакако, нису зато намерно непоштени.

Исто тако, проф. Младеновић није био боље среће ни са бацањем бумеранга на претставнике америчке и енглеске школе због њиховог једностраног проучавања социјалних проблема, јер се је бумеранг вратио њему, и погодио његов чисто партијски, политички став према истим проблемима. Јер он, најпре, ненаучно дели социолошке теорије на грађанске и марксистичку.¹⁶ Пошто је критику грађанских теорија збио свега на једној страни своје књиге, проф. Младеновић пише: „Сматрамо да је историјско-материјалистички приступ једино довољно широк да обезбеди сложену објективну анализу противречних страна еволутивних процеса породице у праисторији. Ако се пође од основних принципа дијалектичког материјализма, мора се у првом реду одбацити традиционалистички, нееволуционистички принцип, који негира могућност породичне трансформације.¹⁷ „Једино исправан научни метод је онај који се заснива на: а) материјалистичком проучавању праисторије; б) признавању постојања основних оп-

¹⁵ *Op. cit.*, стр. 321.

¹⁶ *Ibid.*, р. 340.

¹⁷ *Ibid.*, р. 318.

штих друштвених закона и сукцесивног смењивања дијалектичког метода, односно метода дијалектичког материјализма“.¹⁸

Чини ми се, да је овакав став проф. Младеновића необјективан и ненаучан, јер наука је наука, заједнички посед свих људи а њен је задатак откривање истине а не апологија политичко-партијских схватања. Јер ако се принципијелно допусти пристрасност научника при одабирању само оних чињеница које подупиру њихову тезу, онда није ли оправдано да се таква пристрасност импутира и еволуционистима при избору само оних етнографских чињеница које говоре у прилог њихове тезе о браку и породици, када се сусрећу са еволуционистичком теоријом Дарвиновом, и када је „биолошка наука, а посебно учење о еволуцији, имало једно време (у 19. в.) снажан одјек и на друштвене, посебно на социолошке науке“.¹⁹ Зар Шмитова школа није могла бити само нужна и логичка потреба за онемогућавање ненаучног превиђања и преиначавања неповољних чињеница? А да ли је проф. Младеновић сигуран да и овде наведени пасуси из његове књиге, као и неки други делови њене садржине нису под већим утицајем „теоријских схватања марксистичког катихизиса“ који он осуђује, него под утицајем објективне, непартијске науке? То свакако не би било корисно за саму науку, јер она није жељна марксистичког катихизирања, него што тачнијег схватања и објашњења проблема човека и његове заједнице. Нарочито, када је њихово правилно решење за њега и његову заједницу судбоносно, као што је правилно решење проблема брака и породице судбоносно за сваког човека и за сваку људску заједницу.

*

* *

А сада да видимо како стоји ствар са научним доказима у корист хипотезе да је првобитна форма брака и породице моногамија.

Најпре, да отклонимо хипотезу француске Диркемове социолошке школе о пореклу породице из тотемизма, коју заступа и проф. Младеновић. Данас је за науку неоспорна чињеница да породица постоји и у оним племенима и деловима света, који нису никада знали нити сада знају за тотемизам. Арнолд Ван Генеп је то убедљиво и неоспорно доказао у свом обимном делу *L'état actuel du problème totémique*²⁰ иако присталице ове школе, све до данас, не напуштају хипотезу свог учитеља.

Што се тиче самих доказа о постојању моногамије као првобитне форме породице, они нису ни малобројни ни непознати.

Ван Генеп каже: „Дефинитивно треба признати да групе чистих Папуа који живе на извесној удаљености од обале не знају и никад нису знале за тотемизам, иако имају једну повезану и солидну породичну и територијалну организацију.“²¹ Хобхаус наводи примере

¹⁸ Ibid., p. 320.

¹⁹ Ibid., p. ?

²⁰ Paris, 1920, E. Leroux.

²¹ Op. cit., p. 170.

моногамије међу нецивилизованим у различитим деловима света.²² Кребер, један од највећих етнографа Сједињених Држава каже: „Стварни чинилац социјалне кохезије код племена Зуни, као и код других Пуебло, није клан него крвна породица билатералног сродства и станбено подељена под истим кровом, у истом стану са свим узлазним и низлазним рођацима по женској линији.“²³ Моногамска породица се налази у свим деловима урођеничке Африке.²⁴ Вестермарк тврди да „чак и код примитивних народа код којих су племенске везе снажне, породица постоји као издвојена група унутар племена. Има чак и врло примитивних народа који живе у посебним породицама, а не племенским животом“.²⁵ Ако овоме додамо и резиме које о Готје-овом схватању даје проф. Младеновић, онда је неоспорно да то схватање није створено од појединих острваца моногамије „... у мору доказа о разним облицима групног брака“, како он то погрешно мисли.

Али без обзира на то да ли наука има једно дефинитивно сазнање о почетку брака и породице, или, по мишљењу проф. Младеновића, тек треба до њега дад оће, брак и породица као социјалне институције, имају за собом миленијску историју постојања у свима деловима света. „Очигледно, то је универзална институција, каже Хобхаус, и немогуће је да је обичај игде оставио однос полова потпуно нерегулисаним, а његове регулације укључују припадност индивидуалних људи и жена једних другима“.²⁶ Отуда, дефиниција породице, као друштвено регулисане институције, мора да извире из духовно-моралне основе културе и цивилизације оне друштвене заједнице у којој се породица налази. И духовно и морално, она мора бити везана за своју социјалну средину. Без тога она не би могла да опстане. Без обзира на то да ли је та култура и цивилизација груба, примитивна, варварска, или на далеко вишем нивоу духовно-моралног развоја. Онаква каква је у једном периоду развоја, она је за њега једино могућа, те према томе и најбоља. То потврђује и историски развој породице. Са човековим духовно-моралним развојем, мења се и духовно-морални развој породице. Од тога развоја зависи како човеково схватање смисла и циља живота, тако и његов животни став и према себи и према другима.

*
* *
*

А сада укратко да видимо какве је напоре у својој дугој историји, морала породица да учини да би стигла онде где је данас.

По Малиновском, како каже проф. Младеновић, породица је била ћелија друштвеног живота код примитивних народа. Она у свим друштвима претставља истинску радионицу у којој се обликују напредак, цивилизација, континуитет традиције, и најважније претпо-

²² *Op. cit.*, pp. 133, ? ; 140—141.

²³ Цитат из ? *Op. cit.*, p. 326.

²⁴ (Нејасна fusnota!!! — ima dosta takvih)

²⁵ *Op. cit.*, стр. 299.

²⁶ *Op. cit.*, p. 178.

ставке људске културе. Значај породице у примитивним друштвима био је бескрајно много већи него што је данас.²⁷

Међутим, у току историје и својства породице и тај њен значај мењали су се.

Како је општепозната чињеница да културни живот људске заједнице почиње са оснивањем породице као њене основне социјалне јединке, ми се нећемо задржавати на процесу њеног формирања у праисторији, него ћемо се укратко задржати на променама, које је она претрпела у току свог историјског развоја, у појединим крајевима света и разним друштвеним срединама.

Стари Египат је знао и за спорадичну полигамију. Фараон је имао „велику супругу“, која је увек била принцеза краљевске крви, и која га је пратила при јавним пословима и религијским богослужењима. Али, поред ње, он је имао бројни харем. Тако и његови доглавници. Старом Египту није било непознато ни родооскврњење: брак између брата и сестре није била ретка појава. У њему није постојала равноправности полова.²⁸

У Индији, отац је господар и поседник жене, деце и робова. Индијски породични живот почиње са типичним патријархатом. Брак се није могао раскинути јер је верска светиња.²⁹

У Кини, супруг је господар у својој кући. Због прељубе он може да убије своју жену. Ако она увреди његове родитеље, он је може тако казнити да она умре. У том случају, он ће добити сто удараца. Обичај спаљивања није институција, али самоубиство удовица је често.³⁰

У старом Вавилону, у доба Хамурабија (2150— и 1950 пре Христа), брак је склопан без жеље младе, једном врстом трговине међу родитељима. Али „према другим људима жена је била далеко слободнија него што је данас у многим цивилизованим земљама.“³¹

Код Јевреја, супруга се стиче куповином или служењем. У том случају она сасвим напушта очеву кућу, потпуно прелази мужу. „На жену се гледа као на извор зла, јер је кроз њу дошао грех у свет. Зато она мора бити потчињена мужу.“³²

*
* * *

Што се тиче објашњења природе брака и породице у античком, грчко-римском друштву, чини ми се, да нико, све до сада, није дао једно природније, логичније и научније објашњење ова два социјална феномена, који су, онакви какви су били, одиграли пресудну улогу у животу античког, дохришћанског света, од француског историо-

²⁷ *Op. cit.*, стр. 314.

²⁸ В. Hobhause, *Op. cit.*, pp. 187—188.

²⁹ В. *Ibid.*, 188.

³⁰ *Ibid.*, p. 195.

³¹ *Ibid.*, p. 180, 182.

³² *Ibid.*, p. 197, 200.

зофа Фистел де Куланжа. Он је још пре више од сто година (1864. г.), написао своје чувено дело *Античка држава (La cité antique)*.³³ У том делу он је покушао да све битне манифестације и установе дохришћанског грчко-римског света изведе из религије и оправда религијом тога света. У времену једног бучног и агресивног атеистичко-материјалистичког настојања да се духовно-морални живот човека и његове заједнице сведе на епифеномен материјалног и економског, да се он објасни без икакве везе са психичким и онтолошким, овај француски научник је гвозденом научном логиком доказао да је главна покретачка сила сила живота, и индивидуе и друштва, не материјалне, но духовне природе, не материја и економика, него дух и ум човеков. „Сви друштвени преобраћаји долазили су редовно после преображаја ума“, (5) писао је он онда када је научна атмосфера била презасићена неубедљивим фразама о човековом духу и уму као епифеноменима, сенкама његове телесне природе, а о његовој култури као надградњи његове економске базе. „Велике промене које се појављују с времена на време у друштвеном уређењу не могу бити последице ни случаја ни само силе. Њихов покретач мора бити силан, и мора се налазити у човеку. Ако основи људског удруживања нису више исти као у старо време, то долази отуда што се у човеку нешто изменило. Има доиста један део нашег бића који се модификује из века у век — то је наш ум. Он је увек у покрету, готово увек у напредовању, и због тога су и наше установе и наши закони подложни промени. Човек данас не мисли више оно што је мислио пре двадесет и пет векова, и стога се њим не управља онако као што се управљало. Историја Грчке и Рима је сведочанство и пример тесног односа који увек постоји између претстава људског ума и друштвеног уређења једног народа“, (4) каже Фистел де Куланж. Његова мисао је кристално јасна. Она не допушта никакво двоумљење о односу базе и надградње, духа и машерије, било у човековом индивидуалном духовно-моралном животу, било у његовом друштвеном битисању.

Писац предговора другог издања „Античке државе“ које се је појавило 1936. г. проф. Радомир Д. Лукић, поред осталог, каже: „Треба посебно истаћи да Фистел де Куланж не преша кад утврђује временску сукцесију између наших идеја и промена у друштву, јер све наше друштвене акције морају доиста претходно проћи кроз људску главу, како каже Енгелс у *Лудвику Фојербаху*“. Али зашто се у људској глави појављују управо такве и такве мисли, то остаје необјашњено код Фистел де Куланжа. (XIII). Међутим, проф. Лукић ваљда не мисли да би се овај оштроумни француски научник задовољио наивним објашњењем да мозак лучи мисао као што јетра лучи жуч. Према томе, узалудно је његово жаљење изречено речима: „Да је Фистел де Куланж систематски настојао да објасни религијске прописе одговарајућим друштвеним узроцима, његово дело би било на потпуно савременој научној висини“ (XIV). На жалост проф. Лукића, то дело својом садржином не само не жели да буде на таквој „потпуно савременој висини“, него је од почетка до краја недвосмислена негација њене научне вредности.

³³ Ради уштеде у простору, цифре иза цитата означавају страну дела.

По Фистел де Куланжу, да би се правилно схватио и објаснио живот античког, грчко-римског друштва, „нарочито је важно упознати његова најстарија веровања. Јер веровања и установе које налазимо у епохама процвата Грчке и Рима су само резултат развоја ранијих веровања и установа“, чији је „корен у незапамћеној давнини“(5). А „ма како далеко да одемо у историју индоевропске расе, чије су пране грчко и италико становништво, не видимо да је она икад мислила да се после овог кратког живота све свршава за човека. Најстарије генерације, много пре појаве филозофа, веровале су да после овог живота постоји још један живот. Оне нису сматрале смрт као уништење бића, него као просту промену живота.“ А према најстаријим веровањима Италика и Грка, душа не иде у неки страни свет; она остаје у близини људи и наставља свој живот под земљом.“(7) Иако нам ова веровања изгледају „врло погрешна и смешна“, она су господарила човеком кроз велики број генерација. Она су управљала душама и друштвима, и већина породичних и друштвених установа старих народа је проистекла из овог извора(12)... Пошто умрли имају потребу за јелом, и пићем, дужност је живих да задовоље ову потребу. Брига да се мртвима носи храна није била остављена ђуди и променивим људским осећањима; она је била обавезна. Тако је постала читава једна религија смрти, чије су догме биле заборављене врло рано, али чији су се обреди задржали све до победе хришћанства... Мртви су сматрани за света бића... Сваки умрли био је бог... Ова врста апотеозе није била преимућство великих људи и није се правила разлика међу мртвима... Грбови су били храмови божанства.(12). Ово обожавање мртвих изгледа да је најстарија религија ове индоевропске расе.(14). „Можда је пред призором смрти човек први пут добио идеју о натприродном, и почео полагати наде у нешто изван онога што је видео. Смрт би била прва тајна; она је извела човека на пут других тајни. Она је уздигла његову мисао од видљивог ка невидљивом, од пролазног ка вечном, од људског ка божанском.“(15).

Поред култа мртвих, Грци и Римљани су имали и култ свете ватре. Свака кућа имала је жртвеник, на коме је „требало да увек буде мало пепела и жара.“ Била је света обавеза за сваког шефа породице да одржава ватру дан и ноћ. Тешко кући у којој би се ватра угасила... Угашено огњиште и уташена породица били су код старих народа синонимни изрази... Ова ватра је била нешто божанско; њу су обожавали, она је била предмет правог култа... Управљане су јој топле молитве(15—16). Између свете ватре и култа мртвих постоји тесна веза... Ватра огњишта је нека врста моралног бића... Она има смисао и свест, она ствара дужности, и лази да оне буду извршене... Основ овога култа је изван физичке природе и налази се у тајанственом свету који сачињава човек(20).

Међутим, Првобитна религија је била чисто породична. У њој није постојало једно божанство заједничко свим људима. Сваки породични бог је обожаван само од породице, којој припада. Он је само

њен заштитник. Седиште примитивне религије није у храму, но у кући. Ова религија се је родила сама од себе у људском уму; њена је колевка била породица; свака породица правила је себи богове.(25).

*
* *

А сада да видимо какво је место заузимала породица у Грчко-Римском друштву. Основ породице у том друштву, није једино крвна веза њених чланова“. Јер „сестра није у породици оно што је у њој брат“, а „еманциповани син или удата кћи престају потпуно да буду чланови породице“... Још мање је основ породице природна љубав, јер грчко и римско право не воде никаква рачуна о овом осећању. Оно може постојати у дну срца, али ништа не значи у праву“... Оно што сједињује чланове старе породице јесте нешто моћније, него рођење, осећање и физичка сила; то је религија огњишта и предака. Она чини да породица образује једно тело у овом и оном животу. Стара породица је више религиозна но природно удружење.“ Жена ће бити њен члан само уколико ју је свети обред брака увео у породични култ. Син који се одрекне култа или ако је од њега ослобођен, неће се више рачунати чланом породице, а усвојеник је прави син јер има нешто боље од крвне везе — он има заједницу култа(27).

Нема сумње да религија није створила породицу, али она јој је управо дала њена правила... Отуда је дошло до тога да је стара породица добила уређење тако различито од уређења које би имала да су је оснивала природна осећања“(27). „Стари грчки језик имао је реч врло значајну да обележи породицу, говорило се *Епистион*; а то је реч која буквално значи оно што је уз огњиште. Породица је била група лица којима је религија допуштала да у молитвама призивају исто огњиште и да приносе посмртни оброк истим прецима(28). Она је била, дакле, духовно морална заједница. У њој је било све божанско.

И морал који је из такве религије произилазио био је породични. „Религија није говорила човеку, показујући му другог човека: Ево твог брата. Она му је говорила: Ево једног туђинца; он се не може приближити гробу твоје породице, он има друге богове него ти, и он се не може здружити с тобом заједничком молитвом; твоји богови одбацују његову молитву и сматрају га као свог непријатеља; он је исто тако и твој непријатељ. У овој религији огњиштва, човек се никад не моли божанству за добро других људи; он га призива у молитви само ради себе и својих.“ (69—70).

Брак је у овој религији био свети обред. Он је био нешто далеко више од обичне крвне везе. За његово обављање је била потребна нарочита верска процедура. Јер девојка која напушта родитељску кућу, кида са њом све везе. Она не припада више очевом огњишту; она није више члан његове породице. Као невеста она постаје члан породице свога мужа и његовог огњишта. То је за њу друго рођење. Сврха брака је да продужи потомство, да настави породицу, да овековечи култ. Отуда је брак обавезан, а целибат је велико безбожништво и несрећа. Верски брак је нераскидив, сем у случају да је жена нероткиња.“

(26835). За оне, пак, супружнике који имају само природну, а не верску породицу, — који немају огњиште — а то су плебејци, патрицији кажу: *Gentem non habent... Connubia promiscua habent more ferocium.*

(Они немају породицу. Имају заједничке бракове као животиње.) (189). Ова религија пази брижљиво на породичну чистоту. У њеним очима најтежа погрешка је браколомство. „Јер прво правило култа је да се огњиште пренесе са оца на сина, а браколомство ремети ред рођења. Зато „у Атини је допуштено мужу да убије грешницу, а у Риму муж, као женин судија, осуђује је на смрт.“ (71).

Породица је имала заједнички гроб. За њега је важило исто правило као и за огњиште. (45). Породична религија је одвајала сваку породицу од свих осталих, и у животу и у смрти. (45).

*
* *
*

Ова и оваква породична религија, која је била духовно-морални основ грчко-римског античког света, основ његовог брака и породице, и која је њима вековима управљала, „уобличила је и људску душу и изградила карактер човека „тих времена“. Треба видети какав положај заузима религија у животу једног Римљанина, вели Фистел де Куланж. Његова кућа је за њ оно што је за нас храм, у њој су његов култ и његови богови. Његово огњиште је за њега божанство; он гледа богове у својим зидовима, вратима и прагу, и белези којима је омеђена његова земља такође су за њега божанства. За њега је гроб његовог претка храм, а преци богови. Свака од његових свакодневних радњи је један обред и сваки његов дан припада религији. Јутром и вечером он у својим молитвама призива своје огњиште, своје пенате, своје претке; он им се моли било да одлази од куће било да се у њу враћа. Сваки његов обред је религиозни акт у коме учествују и његови домаћи богови. Рођење, посвећење, облачење тоге, брак и годишњица свих тих догађаја за њега су свечани чинови његовог култа... Он приноси жртве сваког дана у своме дому, свакога месеца у својој курији, а више пута преко године у своме генсу или својој триби.“ (170). „Римљанин кога ми овде сликамо, наставља Де Куланж, није прост човек, човек слаба духа кога у заблуди одржавају беда и незнање. Ми говоримо о патрицију, о племићу, о људима силним и богатим. Тај патриције врши разне улоге: он је војник, магистрат, конзул, земљорадник и трговац, али свуда и увек он је свештеник и стално мисли на своје богове... Атињанин као и Римљанин, има празничне дане у које се не ради, у те дане нико не закључује брак, нико не почиње ништа; тих дана се не држе ни скупштинске седнице, нити судови суде.“ (175).

Породица која се састоји од оца, мајке, деце и робова „мора имати своју дисциплину. Коме ће дакле припасти прва власт? Оцу? Не. Има у свакој кући нешто што је изнад самог оца: то је домаћа религија, то је онај бог кога Грци називају огњиште-господар (*Estia despoino*) кога латини именују *Lar familiae Pater*.³⁴ Ово унутарње божанство, или, што излази на исто, веовање које је у људској души, то је

³⁴ Титула *Pater* означава власт а не очинство (184).

најнеоспорнија власт. Она ће утврдити ранг у породици. Отац је први до огњишта; он ложи на њему ватру и он га одржава; он је његов понтифик у свим религијским актима, он врши највишу дужност; он убија жртву; његова уста изговарају молитвену формулу, која ће њему и његовим прибавити заштиту богова. Породица и култ се овековечују преко њега; Он претставља сам собом читав низ потомака. На њему почива домаћи култ; он скоро може рећи као Индус: „Ја сам бог.“ Кад дође смрт, он ће бит божанско биће, које ће потомци призивати у молитви“ (62—63).

Религија не даје жени тако висок положај... У смрти као и у животу, она се сматра само за део свог супруга. Грчко право, римско право и индијско право, која сва проистичу из ових религијских веровања, слажу се у томе што сматрају жену увек као малолетну.“(63).

Синови су малолетни за оца докле он жели. (64).

Благодарећи породичној религији, породица је била једно мало организовано тело, једно мало друштво које је имало свога старешину и своју управу. Ништа у нашем модерном друштву, не може нам створити претставу о овој очевој власти.“ (63). Немогуће је замислити установу која би била чвршће постављена него што је то случај са породицом старих времена“ (182), која је у свом крилу имала и своје богове, и свој култ, и свог судију. Како је површно, симплистичко и неуверљиво историјско-материјалистички објашњена „велика хомогеност — главна одлика (римске) породице и положај њених чланова у најстаријем народу“ речима: „Још увек низак ниво производних снага приморавао је чланове породичне заједнице на велику дисциплину, на заједнички рад и на самоодрицања, без чега би сваки напредак био немогућ. То је дало и посебно обележје и положају појединих чланова породице.“³⁵

Међутим, иако се ништа не може замислити јаче од „Античке државе“ и чвршће постављено него што је случај са породицом старих времена“. Оне су, „од седмог века пре Христа... нападане и критиковане скоро свуда, .. напоследку исчезле. (182).

По Фистел де Куланжу, два су узрока довела до ове последице. „Један се састоји у промени која се у току времена извршила у идејама услед природног развоја људског духа, и која је, бришући старо веровање, у исто време учинила да се сруши и друштвена зграда, која је на том веровању и почивала и коју је оно и једино одржавало. Други узрок налази се у постојању класе људи која је стајала изван те градске организације, која је од ње трпела, која је имала интересе да је уништи и која је с њом ратовала без престанка. (182). „Стари принципи на којима је почивала римска држава као и све остале државе Старога века, исчезли су. Од целе старе наследне религије, која је дуго и дуго управљала људима и завела неке друштвене рангове међу њима, остаде још само спољашња форма. (253). Првобитна религија, чији су симболи били непокретни камен домаћег огњишта и гроб предака, та религија која је утврдила првобитну породицу и која је затим организовала и државу, временом се изменила и застарела. Људски дух је непрестано јачао и себи давао и стварао нове верске појмове и назоре. (291). Стара вера је сада била испод нивоа људског

³⁵ М. Младеновић, *Op. cit.*, стр. 96.

духа. Он другачије мисли о души, о божанству, о гробу. Оно је и даље постојало, људи су му се и даљи клањали, обожавали га и приносили жртве „али све је то било само култ који је произлазио из навике и који не оживљаваше никаква вера... Верски обреди су сматрани „за празне церемоније, којих нико није смео да се ослободи, али чији значај нико више није разумевао (291—292). Овој потпуној револуцији, полакој и не приметној, није се одупрло ни само свештенство. Јер, зато што је даље задржано приношење жртава у одређене дане, њему се чинило да стара религија стоји изван сваке опасности. Идеје се могу изменити, а и вера може пропасти, само нека обреди остану неповређени. Религијски појмови и веровања преобразише се. Домаћа и муниципална религија изгубише сасвим власт над душама, али се никакве измене у обредима и пракси не догодише.“ (292).

Међутим, са променом човекове вере изменио се и његов морал и његов породични живот. Јер промени ли се духовно-морални темељ живота индивидуе и друштва, неминовно се промени и њихова животна посведневна пракса. Стари принципи људског удруживања били су поремећени услед напора угњетених класа, услед пада свештеничке класе, услед делања филозофа и прогреса мисли. Није се престајало са напорима да се свет ослободи тесноте религије у коју се више није могло веровати: право и политика, као и морал, постепено се одвојише од ње.“ (323).

*
* *
*

Професор Младеновић који је у свом делу *Увод у социологију породице* детаљно третирао проблем брака и породице, овако списује морално стање римског друштва (од 134. године пре Христа до Константина): „Битно обележје овог периода је велика нестабилност брака. Слабљење породичне чврстине, велико ублажавање строгости морала, нагомилавање великих богатстава и велики број робинја, довели су до потпуног слома породице пред крај републике, а нарочито за време империје. Нови обичаји, који су временом заменили старе, строге обичаје, све више су водили у разврат, неморал и проституцију. Људи се нису женили, јер су били окружени јатом куртизана. Брак је стварао обавезе, децу и бриге на шта људи нису спремни. Уколико су се женили, чинили су то да би дошли до потребног новца за оргије. За потомство се нису бринули: све више је растао брак без деце и број нежењених људи. Људи нису хтели наследнике, радије су желели да сами постану наследници. Жене су чиниле то исто. Многи мужеви су се женили само зато што су рачунали да ће ухватити жену на прељуби, јер је преварени супруг тада имао право на један део жениног мираза. Робови и робинје су допуњавали ову слику. Макар колико биле оскудне статистике из тог периода, ипак су подаци који су до нас дошли поражавајући. Писци су нарочито забележили моду склапања више бракова. Жене су у одсућности својих мужева склапале нове бракове. Историчари наводе (Сенека) да оне нису рачунале време према календару конзула но према свом домаћем календару (према броју склопљених бракова). За време империје сваки брак се завршава разводом... Поред расула до кога је дошло у брачним односима,

дошло је до неморала и изопачености у полним односима уопште. У доба царства порочност се разбуктала и до лудила. Људи и жене су се утркивали у неморалу. Број јавних кућа бивао је све већи, а поред њих је содомија (обљуба дечака) све више хватала маха у неким круговима. Неко време је број проституисаних мушкараца у Риму већи него број проституисаних жена... Иначе општи положај проститутки у Риму био је неповољнији него у Грчкој... У сваком граду постојали су „лупенари“ — јавне куће у којима су оне примале посетиоце. Међутим, у доба хистеријског разврата и многе угледне и богате жене уписивале су се у едилске спискове као проститутке да би избегле велике казне које су их очекивале због браколомства. Многобројни су примери који указују на велику нестабилност брака. Овидије и Плиније Млађи женили су се три пута, Сина пет, Цезар се женио четири пута, Цицерон три пута... Слабљење брака и породице није могло да остане без последица. Становништво Римске империје у целини постепено се смањује. Нарочито опада број припадника владајуће класе; многе старе патрицијске породице су исчезле. После Августа, који се и сам три пута женио, наступио је период монструозних чудовишта у лицу неких познатих жена царица, од којих су свакако најпознатије Валерија Месалина и Јулија Агрипина, мајка Неронова. Месалина је пример највећег сексуалног садисте у историји. Њена похота носила је у себи ризик смрти за онога ко је не би задовољио у њеним захтевима. Она је напустила престо царице да би се подавала у јавним кућама случајном госту и јавно се удавала у одсуству свога мужа Клаудија, због чега ју је он најзад погубио. Сличан је био живот Агрипине. Она је живела у инцесту са својим братом Калигулом, отровала је Клаудија, покушала је да убије и самог Нерона, да би ипак од њега изгубила живот.

Такво је било стање брака и породице у Риму када су Христови апостоли-мисионари еванђелског идеала брака и породице — кренули у крсташки поход хришћанизирања античког паганског света, који се распадао у неморалу, и отпочињања нове хришћанске ере човековог живота, његове еванђелске културе и цивилизације која ће променити временом духовно-морални лик човечанства.

Какав је био хришћански идеал брака и породице, како је он крчио свој пут у духовно-морални свет античког паганског човека, на какве је препреке наилазио, какве је жртве подносио и какве је плодове донео најпре Европи, а доцније и целом човечанству — видећемо у следећем поглављу.

II

БРАК И ПОРОДИЦА У ХРИШЋАНСТВУ

Видели смо како је слабљење и изумирање престижа античке религије неизбежно повукло за собом и слабљење престижа свега онога што је из те религије проистекло, њиме се хранило и одржавало, а то ће рећи, слабљење и изумирање престижа целокупног домостроја, и индивидуалног и колективног, античког човека и његове друштвене заједнице. Утрнула је света ватра на његовом домаћем огњишту и

замрло његово ревновање према култу предака. А како је на овим темељима античке домаће религије био изграђиван не само карактер тога човека него и његова целокупна култура и цивилизација, то је њихова нестабилност изазвала најпре моралну кризу јединке, а преко ње, и кризу целог античког света. Колективна морална криза је, пак, несумњив предзнак распадања једне друштвене заједнице. И Римска империја, највећа творевина античког света, разједена и ра-слабљена неморалом, најзад се срушила.

Међутим, у завршној фази овог деструктивног процеса изумирања једне старе религије и рушења њене културе и цивилизације, у источном делу Римске империје на западу, у једној незнатној њеној провинцији, отпочета је проповед једног новог схватања света, човека и његове судбине — отпочета је ера христијанизације, античког света. Од тада ће се историја човечанства делити на историју пре Христовог рођења (анте Христум натум) и на историју после Христовог Рођења (пост Христум натум).

Зашто: шта је то ново схватање света и човека собом донело, што оправдава овакву поделу целокупног духовно-моралног развоја човека и његове историје све до данас.

По опису Еванђеља оснивач Хришћанства — једне нове вере и једног новог одређивања смисла човековог живота на земљи, — ни по свом социјалном статусу ни по својој техничкој спреми, није био ванредна личност. По занату је био дрводеља а о његовом школовању у Еванђељу нема ни речи. Једино апостол Лука бележи овај податак о његовој способности. При повратку из Јерусалима, родитељи дванаестогодишњег Христа изгубили су га из вида и почели су да га траже. „И после три дана нађоше га у храму где седи међу учитељима, слуша их и пита их. А они који су га слушали дивили су се његовој памети и његовим одговорима.“ А родитељима је рекао: „Зашто сте ме тражили? Зар нисте знали да ја треба да будем у дому свога Оца? Али они нису разумели реч коју им је рекао. (Лк. 2, 44—50).

А две битне евангелске-хришћанске истине, које су постале и све до сада остале духовно морални темељи хришћанског схватања света, човека и смисла његовог живота, појединачног и заједничког, овако су једноставно и идеално упрошћено изложене у Еванђељу.

Прву од њих, оснивач хришћанске религије открио је жени Самарјанки код Јаковљевог кладенца, када му је она поставила судбоносно животна питање: где човек треба да се моли Богу, јер су се њени оцеви молили на гори Геразим, док су се Јевреји молили у Јерусалиму. „Веруј ми, жено, рекао је Христос, да иде час када се нећете молити Оцу ни на овој гори ни у Јерусалиму... Иде час и већ је ту када ће се прави богомољци молити Оцу у духу и истини; јер Бог жели такве богомољце. Бог је дух, и који му се моли треба да се моли у духу и истини. Рече му жена: знам да ће доћи Месија, који се зове Христос; када он дође, обавестиће нас о свему, рече јој Исус: ја сам који говорим са тобом (Јн. 4. 21, 23, 24, 25—26).

Питање које је Самарјанка поставила Христу код Јаковљевог кладенца није никаква новина за човека. Оно је било присутно у њему и при најранијем буђењу његове свести о себи и његовој судбини у свету. Без њега он никада није био, нити ће икада бити, ма на ком степену духовно-моралног развоја он био. Јер човек никада и

нигде није био без осећања зависности од некога или нечег вишег и моћнијег од себе. А то временски и просторно универзално осећање човекове зависности од некога и нечега далеко јачег и моћнијег од њега наметало му је осећање неминовне обавезе, да на неки начин регулише однос са њом. У том и таквом његовом осећању је и извор како његове религије тако и избор његове етике, без којих човек ни као јединка ни као члан ма које његове заједнице никада и нигде није могао опстати.

Да би удовољио овој неизбежној потреби, човек је од памтивека па све до данас, подизао фантастичне жртвенике и велелепне храмове који су на безброј начина објективирали његова најразличитија схватања природе ове силе. Које све и чему све није он подизао жртвенике, и какве све жртве није на њима и у њима приносио? Христов одговор жени Самарјанки је пуна и темељна негација идејних вредности како дохришћанског паганског, тако и послехришћанског атеистичког, псевдохуманистичког пантеона. Тим одговором је Бог изведен и из уских граница каменог огњишта римске свете ватре и култа породичних богова античке религије. Он се јавио и ван уских националних граница у којима су покушавали да га заточре Јевреји. Тај одговор је још пре две хиљаде година обезвредио лажне кумире и фетише свих могућих дотадањих ужих и ширих друштвених професионалних, конфесионалних, економских, политичких и других организација. Уместо свих до сада познатих симбола и знамења њихових уских, ограничених интереса: националних, класних, расних и других — тај одговор је једном за свагда, ставио у темеље космичког збивања веру у Бога као свемоћног створитеља и управљача свега. А место свих досадањих симбола различитих крваво завађених социјалних група и групица, Христов одговор непрестано указује на Голготски Крст као симбол хришћанске, еванђелске љубави, која једино може да изведе завађено савремено човечанство из садањег хаоса.

Ово је прва нова истина, коју је Христос у одговору жени Самарјанки открио човечанству и његову историју поделио у два дела — дохришћанску и похришћанску.

Другу његову истину, пак, Еванђеље открива овако: *И дође мајка и браћа његова и стојећи напољу послаше к њему да га зову. А народ сеђаше око њега, те му рекоше: види, твоја мајка и твоја браћа те напољу траже. И одговоривши рече им: ко су мајка моја и браћа моја? И погледавши наоколо оне који су седели око њега, рече: гле, мајка моја и браћа моја. Јер ко изврши вољу Божју, тај је брат мој и сестра и мајка.* (Мт. 12, 46—50; Лк. , 19—21; Мк. 3, 31—35). То је Еванђелска истина о братству људи: братство није само један биолошки појам. Ако би братство људи било само биолошка заједница, оно се битно не би разликовало од појмова који се односе на заједнице других биолошких заједница, других органских бића. Братство људи је један духовно-морални појам. Оно је не само крвно, органско, него тако исто и психичко: идејна, осећајна и вољна заједница. Без те и такве заједнице нема правог братства људи и правих људских групација, чија се социјална хомогеност оцењује према њиховој духовно-моралној хомогености. Отуда, и дандањи вапаји различитих социјалних групација: и верских, и националних, и професионалних и политичких, и других — да се ојача духовно-морална веза њихових чла-

нова, како би њихов утицај на ток живота опште људске заједнице био што ефикаснији.

Свака хришћанска заједница људи, велика или мала, је заснована на заједници хришћанских схватања живота и заједници хришћанског метода остваривања тога схватања у посведневном животу. Према томе, и хришћански брак и хришћанска породица морају бити засновани на хришћанској верско-моралној заједници супружника и на њиховом хришћанском начину живота. Као што смо већ видели, две основне истине хришћанске вере и хришћанског морала су: Бог, праузрок света и свега у њему, је Отац свих људских бића, без обзира на њихове специфичне, локалне разлике, створене посебним условима њиховог развоја; и: сродство, братство људи није засновано само на крвној вези, већ на њиховом духовно-моралном јединству вере у Бога као Оца. Ове две хришћанске истине преошћавају све многобројне разлике, које су не само до сада чиниле, већ и сада чине завађеним, често пута крваво завађеним, људе различитих вера, раса, боје коже, нација, политичких групација, и других разједињавајућих организација основаних ради заштите себичних интереса.

Ове две битне хришћанске истине су и сада још ничим непревазиђена нада на успостављање општег братства људи и спасења човечанства од крвавих сукоба. И ове две еванђелске истине су данас чак и живље и незамењивије него икада пре у историји, зато што непријатељске силе, које су се још од почетка ширења ових истина бориле против њих, сада, у жељи да се што ефикасније заштите од ширења и јачања престижа ових истина у савременом, идеолошки крвно завађеном друштву, употребљавају и државни притисак против њих, у земљама у којима оне могу тим притиском да располажу, а могу једног дана да доведу до општег сукоба народа, који би, без сваке сумње, оне који га преживе, вратио у камено доба праисторије човечанства.

Ове две хришћанске истине су духовно-морални основ и хришћанског брака, и хришћанске породице, иако Еванђеље не говори детаљно ни о једном ни о другом. Природа тих социјалних установа у хришћанству је логички плод ових истина. Она је њихово једино оправдање, јер их само она чини основним духовно-моралним ћелијама историјске хришћанске заједнице — Цркве. Она их оспособљава да ограниче и дисциплинују грубу моћ нагонског у њима и воде успешну борбу против „закона преха“ у себи, а то је битни предуслов за човеков успешнији живот по закону еванђелске љубави. Отуда се у Еванђељу најчешће говори о покајању као првом кораку на уској стази наднагонског живота, који човековој судбини даје један виши циљ и смисао.

*
* *

У јеврејском народу хришћанство је затекло давно формирану институцију брака и породице. У току њиховог историјског развоја, ове институције су прошле и кроз фазу куповања невесте, и кроз

фазу служења тасту, и кроз фазу многоженства.³⁶ Хришћанство је битно изменило њихову садржину, и сврху. Из тестова хришћанских светих књига се види у чему је та измена.

У разговору са фарисејима који су га питали, кушајући га; да ли сме човек да отпусти жену, Христос је рекао: зар нисте читали да *их је творац од почетка створио као мушко и женско...* Што је дакле Бог саставио, човек нека не раставља. Рекоше му: што онда заповеда Мојсеј да се да отпустна књига и да се жена отпусти? Рече им: С обзиром на тврдоћу вашег срца Мојсеј вам је допустио да отпустите своје жене; али од почетка није било тако. Него вам кажем да ко отпусти своју жену, сем због прељубе, и ожени се другом, чини прељубу, и ко се оженио отпуштеном, чини прељубу. Рекоше му ученици: ако је тако са човеком и женом, није добро женити се. А он им рече: не схватају сви ове речи, него они којима је дано. Јер има ушкопљеника који су се из утробе материне тако родили, и има ушкопљеника које су људи ушкопили, и има ушкопљеника који су сами себе ушкопили ради царства небескога. Ко може да схвати нека схвати. (Мт. 19 и Мк. 10).

Еванђеље јасно сведочи: да је брак са породицом божанска установа, а не пролазна веза супротних полова; да он има Богом одређену сврху, и да је нераскидив. Али и да ван брака и породице живот може да буде пун и осмишљен другим идеалима. То је све што је речено у Еванђељу о основним истинама хришћанског схватања брака и породице. Све друго речено у вези са овим схватањем, само је допуна и разјашњење ових истина.

Плод оваквог схватања је прва хришћанска заједница у Јерусалиму. Дела апостолска је овако описују: *А у народа који је поверовао било је једно срце и једна душа, и нико није говорио да је што од његовог имања његово лично, него им је све било заједничко...* Нико међу њима није оскудевао, јер су сви поседници земље или кућа продавали што су имали, доносили су вредност проданога и стављали пред ноге апостола. Одатле се сваком делило — колико је коме било потребно... А сви који су поверовали беху заједно и имали су све заједничко; продавали су што су стекли и имали, па су то делили свима — како је коме било потребно. Свакодневно су били стално и једнодушно у храму, ломили су хлеб по кућама, примали су храну с радошћу и проста срца, хвалећи Бога и уживајући љубав свега народа. А Господ је сваки дан додавао оне који се спасавају. (2, 44—47).

Та и таква почетна заједница је била духовно-морални квасац, под чијим ће дејством, у току две хиљаде година, не само антички, грчко-римски свет, него и полудивље хорде лутајућих многобожачких племена, које су разарале и пљачкале културне вредности тога света нарасти у модерне, савремене, велике културне нације индоевропске расе.

Апостол Павле, у неким својим посланицама, разрађује хришћанско схватање брака и породице, и њихову форму прилагођава приликама многобожачког света, чији је апостол постао од момента када је „утвара, један Македонац“, ноћу, стала „пред њега молећи га и говорећи: Пређи у Македонију и помози нам. А кад он виде ту утвару,

³⁶ Hobhause, Op. cit., 197—198.

каже писац Дела апостолских, затражисмо одмах да одемо у Македонију, наслућујући да нас је Бог позвао да им објавимо Еванђеље. (16, 9—10). То је био пресудни почетни моменат покрштавања Европе и других делова света.

Нова, хришћанска религија је отпочела систематску борбу са паганским светом, борбу против његових паганских животних схватања и његовог паганског морала. Проповед хришћанских истина, у самом почетку, наишла је на двострук пријем у нехришћанском свету; или на мржњу која тражи смрт за њихове проповеднике, или на презир и исмевање њихово.

Када је ап. Павле изложио своју одбрану пред римским намесником Фестом и краљем Агрипом, помињући страдање и васкрсење Христово „рече му Фест сасвим гласно: *Ниси при чистој свести, Павле; велика ученост доводи те до маније. На то ће Павле рећи: нисам луд, угледни Фесте него изговарам истините и разборите речи.* (Дела ап. 26, 24—25). Исто тако, у Коринту, проповед ап. Павла о распетом Христу, била је за Јудеје саблазан, а за многобошце лудост. (I Кор. 1, 23). Међутим, вера у распетог Христа и Његово васкрсење је темељ хришћанске религије. Јер, како каже ап. Павле: „*ако Христос није васкрсао, тада је празна наша проповед, празна је и наша вера*“. Уз то налазимо се и као лажни сведоци Божји, зато што смо сведочили против Бога — да је васкрсао Христа, кога није васкрсао, ако мртви заиста не васкрсавају. Јер ако мртви не васкрсавају, ни Христос није васкрснут. А ако Христос није васкрснут, узалуд је ваша вера, још сте у својим гресима. Према томе пропадоше који у Христу помреше. Ако смо се само у овом животу уздали у Христа, јаднији смо од свих људи (I Кор. 15, 14—18). Међутим, данас, после две хиљадегодишњег утицаја хришћанства на ток живота човечанства, и развоја објективне и непристрасне науке, овако непријатељски, негативан став према хришћанским истинама не би се могао ничим оправдати. Чак и оно у тим истинама што је одбацивано од рационалистичке критике као немогуће, после најновијих резултата до којих је дошла мета- или парапсихологија, не изгледа тако неприродно и тако немогуће, како јето изгледало Фесту, старим Јудејима и незнабожцима, и негативној критици.

Но, и поред овако непријатељског и негативног става појединих делова дохришћанског друштва, нова еванђелска истина почела је, напорно али са успехом, да уклања многобројне сметње и препреке које су отежавале и онемогућавале њено постепено освајање духовно-моралног живота античког света, и шири схватање о Богу као заједничком Оцу свих људи и о општем братству људи као његовој деци. И то најпре преко хришћанског брака и породице, јер је то основна жива ћелија сваке хомогене друштвене заједнице, па и хришћанске. Иако свесни да их за то „чекају окови и невоље“ (Дела ап. 20, 20—23), мисионари нове религије поучавали су људе њеним истинама „јавно и идући од куће до куће, преклињући Јудеје и Грке да се обрате Богу и да верују у Господа нашега Исуса Христа. Постепено расте и развија се једна заједница људи, које више не дели на римско поданство, ни породично огњиште са светом ватром, ни култ према кућном гробљу, ни племићски положај, ни ропско стање, нити каква социјална привилегија или недостатак. Нова религија је отворена свим овим некад

разједињеним људима, јер она учи: Нема Грка ни Јудејина, обрезања и необрезања, варварина, скита, роба, слободњака, него је све у свему Христос (Кол. 3, 11). Људи су је примали са одушевљењем, јер им је она предавана са љубављу, без користољубља. „Сребра или злата или одела нисам зажелио ни од кога, говорио им је ап. Павле са својим сарадницима. Сами знате да су ове моје руке послужиле мојим потребама и потребама мојих сарадника. Све сам вам показао, да се тако ваља трудити и немоћне прихватити, и сећати се речи Господа Исуса, јер је он рекао: „Блаженије је давати него ли примати“. Рекавши ово клекну и помоли се Богу са свима њима. На то сви гласно заплакаше, падоше у загрљај Павлу и љубљаху га. (Дела ап. 20, 33—37). Са оваквим мисионарима хришћанства никакав атеистички отпор еванђелским истинама никада није био дефинитивно успешан у до садањој историји цркве. Он не би био успешан ни данас, јер искрена жива хришћанска делотворна вера никада и ничим не може бити ни превазиђена ни побеђена. Било је момената у историји хришћанске цркве када је та и таква вера захтевала мучеништво, прогонство и смрт, али тиме је она само јачала и постајала победоноснијом.

На тој и таквој вери је почело и изграђивање хришћанског брака и породице. А с обзиром на духовно-морално стање ондашњег света, то није био нимало лак посао, и њему се морало прићи обазриво и постепено. Јер препород паганског човека у хришћанина претставља велики напор воље за потчињавање „закона греха“ закону љубави, тј. потчињавање нагонског, инстинктивног у човеку његовом новом еванђелском животном идеалу, чије су главне побуде и мотиви љубав према Богу као Оцу и човеку као брату. Отуда је ап. Павле, генијално упрошћено, изразио методологију Цркве у ширењу њене идеологије речима: „Млеко сам вас напојио, не чврстом храном, јер још нисте могли да поднесете. А и сад још не можете, јер сте још телесни“. Смисао ових апостолових речи је далеко јаснији после његове констатације: *Кад међу вама има зависти и свађа, зар нисте телесни и зар не живите као обични људи?* (I Кор. 3, 2—3) . . . Јер сваки ко се храни млеко, није вичан у речи и праведности, јер је нејак. А чврста храна је за савршене, чија су чула навиком увежбана за разликовање добра и зла (Јев. 5, 13—14). А Црква се одвајкада служила, а и данас се служи, овим оштроумним и психолошки најефикаснијим методом при ширењу своје науке.

А хришћански брак и породица у доба ап. Павла су били заснивани, а, нажалост, још и данас, после 2000 година од тога доба, покадакд заснивају се од људи неспособних да одједном приме „чврсту храну“ еванђелске истине која темељно мења њихов начин живота. Људи који су примали хришћанску веру били су изложени тешким искушењима, у средини у којој су живели. Апостол не превиђа и не прећуткује ту чињеницу. Он пише Коринћанима: „Чује се уопште да блуд влада међу вама, и то такав блуд какав нема ни међу многобошцима, да неки има очеву жену. И ви сте надмени; што се нисте ожалостили — да се уклони из ваше средине који је то дело учинио . . . У посланици сам вам писао да се не мешате са блудницима, не уопште са блудницима овога света, или са грамзивцима и разбојницима, или идолопоклоницима, јер бисте онда морали отићи са света. Написао сам вам уствари да се не мешате са оним који се брат зове, а блудник

је, или грамзив, или идолопоклоник, или опадач, или пијаница, или разбојник; са таквима немојте ни јести... и да се одвојите од сваког брата који живи неуредно, а не по предању које су примили од нас (II Сол. 3, 6)... Уклоните злога из своје средине (I Кор. 5, 1—2, 9—11, 13).

А када хришћани морају да уклоне из своје средине сваког оваквог злога, онда је хришћански брак немогућ са њим, онда он, природно, не може бити ни члан хришћанске породице. Јер ап. Павле овако говори Коринћанима о браку, који су му о овоме писали: А за оно што ми писасте: добро је човеку да се не дотиче жене, али због блуда сваки нека има своју жену, и свака жена свога мужа. Муж да чини жени дужну љубав, тако и жена мужу. Жена није господар свога тела него муж; тако и муж није господар свога тела, него жена... Брачним друговима пак не заповедам ја, него Господ, да се жена не раставља од мужа. А у случају да се растави, нека остане безбрачна, или да се помири са својим мужем. И муж да не отпусти своју жену. I Кор. 7). Галатима, пак, апостол пише: Живите у Духу па нећете извршити пожуду плоти. Јер плът жуди против Духа а Дух против плоти; ово се једно другоме противи... А плотска дела су позната, то су: блуд, нечистота, распојасаност, идолопоклонство, чарање, непријатељство, свађа, пакост, срдња, раздори, странке, зависти, пијанке, и овоме слично... А плод Духа је љубав, радост, мир, дуготрпјење, честитост, доброта, вера, кротост, уздржање. А Христови припадници су распели плът са свим страстима и пожулама. Ако Духом живимо, Духом и да ходимо. Не будимо пуни празног славољубља, не изазивајмо један другог, не завидимо један другоме... Не малаксавајмо чинећи добро... Чинимо добро свима док имамо времена, а највише онима који припадају нашој верској породици. (Гал. 5, 16, 18—). А хришћанима у Риму, Апостол скреће пажњу на то да су многобошци „заменили славу бесмртног Бога сликом и приликом смртног човека, и птица, и четвороножних животиња, и гмизаваца“, и да их је зато Бог „са прохтевима њихових срца предао у нечистоту, да међусобно обесчашћују своја тела... препустио срамним страстима; а њихове жене заменише природно општење неприродним, а исто тако и људи оставише природно општење са женама и у својој пожуди распалише се један на другог, тако да људи са људима чине срам и на себи примају заслужену плату за своју заблуду“. (Рим. 1, 3, 4, 26—27). Римским хришћанима који живе у овом моралном хаосу, Апостол саветује: Молим вас, браћо, милости Божје ради, да своја тела принесете на живу, свету, богоугодну жртву, да то буде ваша умна служба Богу. И не уподобљавајте се овом свету, него се преображавајте обнављањем свога ума, да би сте могли да разаберете шта је воља Божја, шта је добро, и угодно, и савршено... Гнушајте се зла, држите се добра... Волите један другог у братској љубави, у уважавању свако нека ставља другог испред себе, не будите немарни у ревности, будите врли у духу, служите Господу, радујте се у нади, трпите у невољи, истрајте у молитви, учествујте у потребама светих, гостопримство упражњавајте... Јер царство Божје се не састоји у јелу и пићу, него у праведности, и миру, и радости у Духу Светом. Ко, наиме, овим служи Христу, тај је Богу изврстан (Рим. 12, 1—2, 10—13; 14, 17—18). Избегавајте блуд, Сваки грех, који човек чини, ван тела је; а блудник

греши против свог сопственог тела. Или зар не знате да је ваше тело храм Духа Светога који је у вама, кога имате од Бога, те не припадате само себи? Ви сте, наиме, скупо купљени, прославите, дакле, Бога својим телом (I Кор. 6, 18—20). А Јеврејима Апостол поручује: Сви да поштују брак и брачна постеља да буде неокаљана; јер Бог ће судити блудницима и прељубницима (Јев. 13,4). Коринћанима, пак, вели: Зар не знате да сте храм Божји и да Дух Божји обитава у вама? Ако неко уништи храм Божји, Бог ће њега уништити; јер је храм Божји свети, а то сте ви. (I Кор. 3, 16—17).

Такви треба да буду кандидати за прави хришћански брак и породицу. Јер хришћански брак и породица морају бити изнад закона греха у човеку. А то човеково ослобађање од ничим необузданог притиска нагонских сила у њему и његово оспособљавање за живот по законима еванђелске љубави немогуће је без огромног духовно-моралног напора и Божије помоћи. Није онда никакво чудо што Ап. Павле са својим сарадницима прве хришћанске породице његовог времена назива црквама, а њихове чланове светима (Рим. 16, 4—5; I Кор. 16, 19; II Кор. 13, 12; Филип. 4, 21). Само, и из посланица ап. Павла се јасно види да претварање паганског човека у правог хришћанина, и заснивање његовог хришћанског брака и породице није био нимало лак посао. Благодат је помоћ од Бога, и без ње човек не може успети. Светост је плод сарадње двеју воља: Божије и човечије.

Свестан многобројних тешкоћа при обављању свог мисионарског посла, овај апостол многобожаца, у жељи да омогући што већи и бржи успех хришћанске мисије у многобожачком свету, својим личним мишљењем битно олакшава тешке услове за заснивање хришћанских породица у времену у коме је живео. Он пише Коринћанима: *Говорим ја, не Господ: ако неки брат има жену која не верује, и она пристаје да живи с њим, нека је не отпушта. И жена која има мужа који не верује, а он пристаје да живи с њом нека не отпушта мужа. Муж који не верује, наиме, посвећен је верном женом, и жена која не верује посвећена је братом; ваша деца би иначе била нечиста, а сад су света... само свако нека живи онако како му је Господ доделио, како га је Господ позвао. И тако наређујем по свим црквама.* (I Кор. 7, 12—14, 17). Јер, по ап. Павлу, у таквом браку жена може спасти мужа, а муж жену, пошто се у њему омогућава сучељавање борбе два опречна схватања света и човека.

То сучељавање, та борба хришћанства са антихришћанским схватањима живота никада није престајала у досадањој историји хришћанске Цркве. Она и дандас траје; и то у оштријој форми него икада пре. И она није нешто неприродно. Ту борбу је предвидео и инаугурисао сам оснивач хришћанске Цркве. Он је дословно рекао: *Дошао сам да бацам ватру на земљу, и како бих хтео да је већ запаљена... Мислите ли да сам дошао да донесем мир на земљу? Не, кажем вам, него раздор. Јер ће од сад пет њих у једној кући бити раздељени; поделиће се троје против двоје и двоје против троје, отац против сина и син против оца, мајка против кћери и кћи против мајке, свекрва против своје снахе и снаха против свекрве.* (Лк. 12, 49—53). Нисам дошао да донесем мир него мач. Јер сам дошао да раставим човека од његовог оца и кћер од њезине мајке и снаху од њезине свекрве, и непријатељи човекови су његови домаћи. Ко љуби оца или мајку

више него мене, није мене достојан, и ко љуби сина или кћер више него мене није мене достојан; и који не узме крста свога и не иде за мношвом, није мене достојан. Ко нађе живот свој, изгубиће га, и ко изгуби живот свој мене ради, наћи ће га. (Мт. 10, 34—39).

Ове Христове речи су остале, све до данас, ничим неоспорена истина. Оне су историју хришћанске ере, од самог њеног почетка па све до данас, делиле и дефинитивно разделиле у два дела, у два и верски, и филозофски, и морално, и научно, и политички — готово дијаметрално опречна и јако непријатељска система човекових свесних идејних, осећајних и вољних схватања и напора да реши свој проблем света и човека и оствари свој животни идеал: са Богом или без Бога. Литература различитих грана његовог културног живота као и његов посведневни живот у току његове досадање историје јасно говоре о томе.

*
* *

Тај сукоб схватања света са Богом и схватања света без Бога је непрекидно стање у досадањој човековој историји. Као борба између теистичког хришћанства и атеистичког паганизма он је нарочито појачан у позној Ренесанси. А тај паганизам, који је претстављао прву препреку ширењу хришћанства у грчко-римском свету, временом је толико огрубео, да је у XX веку, у неким деловима света био у могућности не само да забрани слободно ширење хришћанских схватања живота, него да и против воље огромне већине припадника тога схватања тенковима руши њихове храмове, и систематски уништава хришћанску културу и цивилизацију.

Ти пагански, антихришћански елементи, још у самом почетку ширења хришћанства, почели су да се увлаче и у живот првих хришћанских породица и да изнутра разарају нову веру. Отуда први мисионари те вере непрестано, усмено и писмено, скрећу пажњу члановима нове цркве на ту чињеницу, и саветују им да се против те опасности боре, и да ревностно чувају узвишеност и чистоту живота хришћанског брака и породице. Говорили су им: Ако једете, ако пијете, ако ма шта чините, све чините на славу Божју... У злоћи будите чејаки, у мислима будите зрели људи... Све нека буде пристojно и чредно... Све код вас нека буде у љубави (I Кор. 10, 31; 14, 20; 16, 14). Не живите више као што живе многобошци у ништавности свога ума (Еф. 4, 17). Жене да се поковавају својим мужевима, а мужеви да воле своје жене... Децо, слушајте своје родитеље у Господу, јер је то право... Робови, слушајте своје телесне господаре... И ви, господари, исто тако поступајте с њима, без претње, знајући да је и њихов и ваш Господар на небесима, и да он не гледа ко је ко (Еф. 5, 23, 25; 6, 1, 5, 9)... Бог је тај што чини у вама да желите и да делате — да му budete по вољи. Све чините без гунђања и премишљања да будете беспрекорни и чисти, непорочна деца Божја усред поквареног и наопаког рода међу којима светлите као звезде у свету (Филип. 2, 13—15). Господари, чините робовима што је право, знајући да и ви имате господара на небу (Кол. 4,1).

Тако апостол Павле даје упутства и савете за правилно, хришћанско решење проблема брака и породице, у самом почетку историје хришћанске Цркве. А он је, без сваке сумње, био је најкомпетентнији и најпозванији за такво решење овог проблема у грчко-римском свету.

*
* *
*

Хришћанска породица је била и остала домаћа црква у којој се остваривао хришћански идеал човека. Она је била и остала главни носилац, пропагатор и апологет еванђелских врлина. Зато је она, све до данас остала, предмет мржње, гнева и гоњења свих оних за које је: вера у Бога као праузрока свега; и у љубав као једину моралну снагу за остварење општег братства људи; и у загробни живот као једине могућности за задовољење опште жеље за надживљавање смрти и општег уништења — ништа друго до сујеверје, глупост и лудост.

Међутим, хришћанство са својим схватањем брака и породице је, и поред свих препрека које су његовом напредовању стварали његови атеистички непријатељи, споро, напорно, али неуморно продирало у духовно-морални свет многобожачких народа. За две хиљаде година, оно је прекрило и украсило земљу хиљадама хришћанских храмова и споменика, а у милионима хришћанских породица један кутак њихових домова претворило у одређено место молитве — у домаћу цркву. Из тих хришћанских породица са домаћим храмовима изишли су творци до сада непревазиђених вредности хришћанске културе и цивилизације у свим манифестацијама човековог духовно-моралног живота. Тај стваралачки напор је често пута доводио до великих искушења и страдања, јер ретки су периоди у историји Цркве када она није била гоњена од њених атеистичких непријатеља. Замена богова домаћег огњишта хришћанским Богом, култа домаћег гробља, вером у васкрсење и загробни живот, искључивог породичног морала, моралом универзалне братске љубави, и других нехришћанских вредности, хришћанским — ширила се кроз лични подвиг, страдање и мучеништво хришћана. И, многобожачка лутајућа племена Европе постепено су се мењала и духовно и морално, док нису свој живот, више или мање, увела у духовно моралне рамове хришћанског брака и породице, и временом постала најкултурнији део модерног човечанства, и носиоци најширих, најхуманијих и теоријски једино хришћанством оправданих животних идеала и стремљења.

Никада на земљи није постојала једна људска заједница „чији су чланови били међусобно повезани дубљом и чистијом љубављу, него што су били хришћани за време гоњења“, каже Леки.³⁷ Благодарећи утицају тих људи и њихових породица на начин живота многобројног елемента европских народа, Западна Европа је у дванаестом веку постала једна пространа теократија. Постигнућа грчког и римског генија ишчезла су са видика. Тријумфи старих цивилизација као да нису никада постојали; они нису бил само заборављени. Просто речено, није било органског континуитета између старог живота и живота

³⁷ W. E. H. Lecky, *History of European morals*, Vol. I p. 400.

који га је замењивао,“ , каже Бенџамин Кид, који западну цивилизацију схвата и објашњава као дело хришћанске љубави.

Кид одбацује тезу да је Западна Цивилизација „продукт једног интелектуалног покрета“... Интелект није могао да пружи снагу довољно моћну да оспособи људе да нападну готово незаузмив положај владајућих класа. Отпор који је требало савладати био је огроман, а неуспех људи ван наше цивилизације био је тако потпун, да ми морамо другде тражити узрок који је произвео овај преображај... Очеvidно је да ми порамо наћи покретну снагу за то у огромном фонду алтруистичког осећања којим су наша Западна друштва била снабдевена. То осећање, са својим изванредно ефективним санкцијама је карактеристичан и одређени производ религијског система на коме је наша цивилизација заснована. Утицај овог фонда алтруизма у нашој цивилизацији је поткопао положај владајућих класа.³⁸

Први велики корак у овом правцу учињен је, први пут у историји укинута ропство у Европи, негде у четрнаестом веку.³⁹ То је био један од највећих корака напред, који је наша раса учинила напредујући. Да он није учињен, модерна цивилизација не би никад била рођена.⁴⁰ Али тај корак није резултат једног интелектуалног покрета... Укидање ропства, без сваке сумање, треба сматрати као један од првих и нарочитих плодова оног етичког покрета на коме је заснована наша цивилизација. Две доктрине, које су највише допринеле укидању ропства, биле су: доктрина о спасењу, и доктрина о једнакости свих људи пред Богом. Обе доктрине су над-рационалне.⁴¹ Оне су повратиле људско достојанство робу, и једнакост људи учиниле најкарактеристичнијим производима наше цивилизације“, иако ту једнакост не правда ни наука, ни искуство.⁴² Схватање по коме су људи по рођењу једнаки, које је играло тако велику улогу у нашој цивилизацији, у суштини је ирационално. Њега не санкционише ни разум, ни искуство. Оно је карактеристични производ оног ултра-рационалног етичког система, на коме је заснована наша цивилизација⁴³

Међутим, укидање ропства је било само први корак у овом и оваквом развојном процесу. За њим су дошли и други, од већег интереса. „Ми примећујемо како се владајуће класе постепено повлаче и привилегије њиховог сопственог положаја непрестано у великој мери, проширују на све већи и већи број других класа“.⁴⁴ Све се ово дешава под утицајем „оног великог фонда алтруистичког осећања створеног етичким системом на коме је заснована наша цивилизација“. Тај фонд претставља најглавнију покретну снагу, за читаве серије политичких и социјалних феномена, посебних за нашу цивилизацију, које укључујемо у заједничко поглавље „прогрес“.⁴⁵ Не схва-

³⁸ B. Kidd, *Social Evolution*, Methuan, 1920, p. 168.

³⁹ *Ibid.*, p. 169.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 169.

⁴¹ *Ibid.*, p. 176.

⁴² B. *Ibid.*, pp. 171—179.

⁴³ *Ibid.*, pp. 187.

⁴⁴ *Ibid.* p. 172.

⁴⁵ B. *Ibid.*, 173.

тити природу ове снаге, исто је што и погрешно разумети не само Револуцију (француску), но исто тако и целокупну текућу политику и социјалну историју, и међу нама самима, и међу другим секцијама напредних европских народа.“⁴⁶

*
* *

До Ренесансе „четрнаест векова историје наше цивилизације били су посвећени рашћењу и развијању једног необичног система о другом свету. Борба против ограниченог, безверног разума била је успешна до једног степена, који никад није постигнут у историји света. Надрационалне санкције начина живота и делања достигле су јачину и универзалност непознату у паганској римској и грчкој цивилизацији. Држава је била од Цркве благосиљана институција. Владар је држао своје место по божанском праву, а захваљујући истом ауторитету свака политичка служба и сва власт произилазила је од њега. Свако разматрање садашњег било је осењено у људским умовима концепцијама будућег живота, и цео социјални и политички систем, као и индивидуални људски живот бивали су прожети преовладавајућим идејама.“⁴⁷

Међутим, у петнаестом столећу, у периоду Ренесансе, ми се заустављамо на великој вододелници која одваја модерни свет од старог. „Ако на нашу цивилизацију морамо да гледамо као на један посебан органски развој, и ако за седиште животних сила, које проузрокују покрете у прогресу око нас, морамо да обратимо пажњу на етички развој који се дешавао кроз историју западних раса, јасно је да, у строго научном смислу експанзија модерног друштва почиње од Ренесансе и Реформације.

Зашто?

Као што Фистел де Куланж, у своме делу *Античка држава*, објашњава целокупну Античку културу и цивилизацију религијским схватањима грчко-римског света, тако и енглески историофилософ Бенџамин Кид схвата и објашњава Западну цивилизацију не као дело чистог интелекта, него као плод хришћанске љубави, хришћанског алтруизма. У своме делу *Социјална еволуција*, Кид каже да је та цивилизација изникла из великог утицаја, који је „фонд хришћанске љубави“ извршио на духовно-морални свет Европе. И то упркос негативном утицају позитивне науке у овој области човекове делатности. По њему, „и поред великих напредака које је наука учинила у току XIX в., готово у свим другим правцима, мора се признати да не постоји наука о људском друштву, у правом смислу речи.“⁴⁸ Према речима њених претставника, „наука, чији је велики тријумф у XIX в. проналажење корака еволуције живота до људског друштва, стоји сада занемела пред проблемима друштва какво постоји око нас.“⁴⁹ Једно од најмонументалнијих дела нашег времена *Синтетич-*

⁴⁶ *Ibid.*, p. 173.

⁴⁷ *Ibid.*, pp. 131—132.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 1.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 2.

ка филозофија Херберта Спенсера, бацила је слабу практичну светлост „на природу социјалних проблема нашег времена“.⁵⁰ Од Спенсера у Енглеској, до Шефлеа у Немачкој, „постоји сва могућа и збуњујућа разноврсност мишљења“... Негативни и безнадежни положај науке је поштено објаснио проф. Хаксли у Енглеској. Он је циљеве двеју супротних партија његовог времена — индивидуалиста и социјалиста свео на апсурд и немогућност... Он тврди да и најбоље цивилизације његовог времена немају ниједан идеал који вреди, који је стабилан. „Ја се не колебам да изразим мишљење да: ако не постоји нада у једно широко побољшање услова за живот једног великог дела људских фамилија; да, ако је истина да постоји повећање знања, задобијање веће власти над природом, што је последица тог повећања знања, а богатство које долази после те власти, нису у стању да измене обим и јачину оскудице са њеним физичким и моралним штетним последицама —, ја бих поздравио долазак какве љубазне комете, која би све ово збрисала као пожељно уништење.“⁵¹

Многи, пак, од претставника науке, који се баве социјалним проблемима, настављају да говоре и раде као да они схватају као своју дужност према друштву, да му одузму религијска веровања. Али они немају никакву своју веру да му понуде у замену. Они, очевидно, сами не схватају проблеме са којима се свет бори како најбоље зна. Сама наука нема јасно схватање природе социјалне еволуције коју ми преживљујемо. Она није покушала да објасни феномен Западне цивилизације.“⁵²

Два „дубоко антирелигиозна покрета мишљења“ су били „ново откриће еволуционистичке науке“ и „историјски критицизам Библије“, развијан од стране многих писаца, од Штрауса и Ренана... А многи просвећени умови су били склони да сматрају како је ново знање, дефинитивно и једном за сватда, закључило спор између религије и науке, уништењем једног од непријатеља.“⁵³ Ренан је претпостављао да ће религијска веровања, „поткопана основним васпитањем и превагом науке над књишким васпитањем, тихо изумрети. „Али се не може учинити већа грешка, него да се претпостави да постоји ишта у еволуционистичкој науци на крају XIX века, што оправдава такве закључке. Напротив, ако су ова веровања фактор у развоју који друштво подноси, онда најзначајнији резултат научне револуције, коју је Дарвин отпочео, мора бити тај, да су религијска веровања утврђена на темељу тако широком, дубоком и трајном, како то ни богослови о томе нису сањали. Према законима, које је сама наука објавила, мора се очекивати да ће ова религијска веровања остати до краја карактерна црта наше социјалне еволуције.“⁵⁴

Али ако антихришћанска, атеистичко-материјалистичка схватања света и човека, чија су систематска сучељавања и сукоби са хришћанством почели још у позној Ренесанси и реформацији, нису уништила религијска веровања, нити су их приморала на „тихо изумира-

⁵⁰ *Ibid.*, p. 2.

⁵¹ *Ibid.*, pp. 3—4.

⁵² *Ibid.*, p. 5.

⁵³ *Ibid.*, p. 15.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 21.

ње“; ако су та веровања остала „до краја карактерна црта наше социјалне еволуције“, то не значи да такво сучељавање и такав сукоб два дијаметрално опречна схватања света и човека нису нимало утицали на духовно-моралну хомогеност и целовитост животне идеологије појединих хришћана. Природно је, што су се реперкусије те, макар и делимичне, дезинтеграције верских схватања морале осетити и у схватању и објашњењу брака и породице код оних, који су, макар и делимично подлегли утицају престижа нехришћанске и антихришћанске, атеистичко-материјалистичке науке. На средокраћу двеју антагонистичких животних идеологија, никла је духовно-морална криза Западне цивилизације, а у њој се постепено развила и криза брака и породице.

У чему је она, како се манифестује, и чему води?

То ће бити предмет мог идућег разматрања.

III

САВРЕМЕНИ БРАК И ПОРОДИЦА

Већ смо видели да, по Фистел де Куланжу, основ старе античке грчко-римске породице „није једино крвна веза њених чланова“, још мање природна љубав, јер грчко и римско право не воде никаква рачуна о овом осећању“. . . Оно што сједињује чланове ове старе породице јесте нешто моћније него рођење, осећање и физичка сила; то је религија огњишта и предака. (25, 27) Видели смо, исто тако, да је основ хришћанског брака и породице не само биолошка веза супружника, него еванђелско схватање живота. Из тога схватања живота, из његовог огромног „фонда љубави и алтруизма“, црпе своју снагу и хришћански брак, и хришћанска породица, а са њима и целокупна Западна цивилизација, по мишљењу Бенцамина Кида.

Антички и хришћански брак и породица, онакви какви су, имају своју пуну основу и пуно оправдање у религијским схватањима света и живота; они су религијски. Они се без религије не могу ни објаснити, ни оправдати.

Предмет овог излагања је *савремени брак и породица код нас*. По својој основи и својим манифестацијама тај брак и та породица су: или религијско патријархални, или атеистичко-материјалистичко модерни, или, пак, најчешће мешавина и једног и другог. Између присталица ових различитих бракова и породица постоји не само теоријско сучељавање него често и нетрпељивост, мржња и сукоб. Зашто? Зато што је то у природи њихових идеологија и њихове посведневне праксе, која из тих идеологија логички извире, и на њима се развија.

Религијско и атеистичко схватање света и човека су две дијаметрално опречне филозофије живота и смрти, које на сасвим различити начин решавају битне животне проблеме човекове па и проблем брака и породице. Од како је света и човека, оне су у сукобу при решавању ових проблема. Могло би се слободно рећи да је у том њиховом сукобу увек био, и све дод анас остао, један од најглавнијих узрека свих већих социјалних неспоразума, трзавица, нереда и трагедија у историји.

Како је дошло до ових сукоба различитих схватања проблема брака и породице код нас? Када је отпочела борба атеистичко-материјалистичког схватања света и човека против верских убеђења нашега народа; којим путем је она ишла и каквим темпом се је она развијала; како је она утицала на традиционалну веру нашег верујућег човека и на његов морал, и какво је било њено дејство на његов брачни и породични живот?

Проф. Младеновић пише, да су „представници епохе просвећености у Француској... својим идејама припремили терен не само Француској револуцији него и реформи законодавства о браку и разводу. Велику пажњу посветили су управо овим питањима стога што су се борили против хипокризије католичке цркве, која је брак сматрала верском установом и као таквој није дозвољавала развод (333). Међутим, ја бих ово његово кратко објашњење допунио. Борба епохе просвећености против католичке концепције брака је само један детаљ њихове борбе против хришћанства као схватања света и човека у целини: та борба је само једна тачка у њиховом плану општег напада на религију, као на нешто *инфамно*, како је писао Волтер. А тај напад претставља само једну фазу развоја једног планског, смишљеног процеса атеистичко-материјалистичког дехристијанизирања хришћанског човека Европе. Јер тај процес почиње далеко пре појаве енциклопедиста и Француске револуције. Неопагански атеистичко-интелектуалистички псевдо-хуманизам је никао у позној Ренесанси. Он је главни узрок настанка и епохе просвећености, и Француске револуције, која је створила извештан вакум у дотадањем верско-моралном животу једног дела тадањег француског друштва. Али како ни тај део француског друштва није могао да живи без икакве религије и икаквог морала, осетила се насушна потреба да се тај вакум, створен антихришћанским, атеистичко-материјалистичким схватањима живота, на неки начин попуни. Отуда истрајно настојање да се стара хришћанска религија и стари хришћански морал замене новом научном религијом и новим научним моралом. Први систематски покушај у том правцу учинио је Огист Конт својом позитивистичком религијом и својим позитивистичким моралом. Тај покушај, и поред потпуног неуспеха Контовог религијског и етичког позитивизма, још и данас се безуспешно понавља.

Али после појаве Контове *Позитивне филозофије*, „све већи број умова у Француској, Немачкој и Енглеској... доводио је у питање суштину натприродног елемента у религијским веровањима, вели Кид. Једна широка и све већа интелектуална партија у нашој (енглеској) средини, веровала је да религија будућности мора бити религија из које је отстрањен надрационални елемент.“ Међутим, таква претензија је била апсурдна. Јер у свим религијским веровањима, очевидно, мора бити Ултра-рационална санкција коју она даје за социјални начин живота... Једна рационална религија је једна научна немогућност.“⁵⁵

⁵⁵ *Op. cit.*, pp. 102, 103.

Отуда ни сви други покушаји да се дође до једног правилног и задовољавајућег решења проблема света и човека искључиво на темељу позитивне науке остали су, све до данас, безуспешни. Ни социологистичко решење овога проблема које је дала француска социолошка школа са Диркемом на челу. Њено објашњење порекла породице у супротности је са етнолошким чињеницама. Проф. Младеновић не налази правилно решење проблема брака и породице ни у другим најважнијим „грађанским“ социолошким теоријама. За њега „на супрот свима њима стоји марксистичка социолошка теорија“ (340). Ни Спенсер који је извршио јак утицај на социолошке теорије о породици (341), и чија су схватања о породици знатно либералнија од Контових... није успео да се издигне изнад категорија буржоаског либерализма, не видећи суштину друштвених процеса и правих узрока породичне трансформације... Сем тога, он је негирао значај класне борбе, дајући предност биолошкој борби за опстанак у којој побеђују јачи и способнији да се одупиру новим условима“ (342). Тако проф. Младеновић, брзо и напречац, ликвидира спор са оним схватањима која се не слажу са догматским схватањима историјског материјализма. Међутим, сва ова и оваква аргументација је далеко од тога да буде научно објективна и неоспорна.

*
* *
*

Ова и оваква атеистичко-материјалистичка антихришћанска схватања хуманизма, у овој или оној форми, на овакав или онакав начин, пренета су у нашу националну средину. Она су постепено слабила престиж религијских схватања нашег човека и поткопавала духовно-морални основ животне праксе уопште, па и начин живота дотадање породице. Та схватања су дошла са стране, и проф. Младеновић је у праву када каже: „На југословенску социологијску мисао о породици вршени су и неки страни утицаји“. Само те идеје нису ушле у народни живот директно из иностранства, него у преради неких наших људи, као идеје које ослобађају од верских предрасуда, еманципују народ од идејне заосталости, од мрачњаштва. У упрошћеној, неуком и наивном свету приступачнијој форми, него што је њихово чисто научно излагање, те идеје су најчешће имале пропагандистичке, партијско-политичке побуде и мотиве. Преко штампе, школе и пропаганде, оне су постепено ушле у живот породице и почеле да стварају идејно-морални сукоб између родитеља и деце, почеле су да поткопавају традиционалне основе патријархалне хришћанске породице. Почела је, после, толико векова, да се и код нас, у новој форми, осведочава еванђелска истина о сучељавању и борби хришћанских и антихришћанских схватања света и човека: Мислите ли да сам дошао да донесем мир на земљу? Не, кажем вам, него раздор. Јер ће од сада пет њих у једној кући бити подељени; поделиће се троје против двоје и двоје против троје, отац против сина и син против оца, мајка против кћери и кћи против мајке, свекрва против снахе и снаха против свекрве“ (Лк. 12, 51—53). И није никакво чудо што је све то тако, јер сучељавање и сукоб различитих животних идеологија је природно средство нормалног духовно-моралног

човековог развоја, једина динамичка сила његове историје: мудре и мирне, ако су то сучељавање и тај сукоб добронамерни и мирољубиви, и немирне, ако то нису. Као што смо већ видели, из тог сучељавања и често крвавог сукоба хришћанства и паганства у току историје никло је све оно што се сматра било негативним, било позитивним, еванђелским, хуманим у Европској цивилизацији.

Данас то сучељавање и тај сукоб између религије и модерног неопаганизма је далеко оштрији и судбоноснији, него што је био чак и онда када су живи хришћани бацани у чељусти дивљих звери, или живи набијани на коље. Како ће се овај сукоб завршити? То је ствар будућности. Религиозни људи верују у своју победу, атеисти у своју. Засад је неоспорна само чињеница да је тај сукоб негативно утицао на стабилност наших досадашњих верских схватања брака и породице, који све више и више улазе у кризу. Та криза је већ таква и толика да доводи у питање чак и даљи нормални развој хришћанске културе и цивилизације нашег народа. Јер црква као носилац хришћанског схватања живота, систематски и плански се одваја од извора и средстава за одржавање и јачање тога схватања. Она је не само одвојена од државе, и лишена свих оних права за ширење своје хришћанске идеологије, која је имала у хришћанској држави, него је, усто, приморана да тражи и један негативан, непријатељски став државе према њој. Против цркве и њеног престижа у народу, и у школи, и у штампи и другде, врши се једна планска, смишљена антихришћанска борба, чији је крајњи циљ несумњив: дехришћанизирање и атеизирање нашег народа.

Под насловом *Нема божјих храмова*, једно средство информација донело је следећу белешку:

„Живимо у времену и стварамо једно друштво у коме више нема божјих храмова. Нема божјег храма ни овде, у овој кући, у Централном комитету СКЈ, а нема га ни у академијама наука. Сви ми смо скупа борци за једно истинско и слободно друштво“.

Питање је будућности да ли ће се најзад, по први пут у историји, „створити једно друштво у коме више нема божјих храмова“, али је ствар садашњости, да постоји нескривена жеља за атеизирањем, обезбожењем нашег целокупног народног живота.

У том сукобу атеизма и теизма развија се и криза нашег брака и породице. Та криза доводи често не само до неспоразума, и несреће, него и до трагедије у појединим породицама. За проф. Младеновића, као доследног присталицу историјског материјализма, објективни узроци ове кризе и дезорганизације савремене породице су чисто техничке природе — сукоб класне и бескласне друштвене структуре, индивидуализација друштва, и динамичка урбанизација“. Међутим, теорија је теорија, идеологија је идеологија, а чињенице су чињенице, стварни живот је увек јачи од погрешних теорија и идеологија које га не могу ни обухватити, ни објаснити. И проф. Младеновић је приморан да призна да наведени технички узроци не могу да даду једно задовољавајуће објашњење кризе породице. То објашњење се мора тражити другде. Он признаје, нпр., да сама урбанизација није узрок породичне патологије у индустријским друштвима, али их она повећава због недовољне организованости друштвене бриге о појединцима и породицама. Она је, дакле, само врло погодан терен да се

девијације у породици и личности лакше јаве и брже развијају. Стога је погрешно и неоправдано схватање да само градска друштва показују озбиљније проблеме друштвене дезорганизације. Исто тако, подједнако је неистправно мишљење да је рурална популација срећна, доброг менталног здравља и добро организована(234)... Све ове и друге појаве могу, али не морају довести до трајне нескладности између брачних другова и родитеља и деце, а да ли ће и у којој мери оне уздрмати целу породицу зависи од многобројних унутрашњих фактора у самој породици“(236). Из овог и даљег излагања проф. Мледеновића се јасно види да је главни основ здраве породице духовно-моралне, а не техничке, економске природе. Јер он отворено признаје, иако то није у складу са његовим историјско-материјалистичким ставом према проблему брака и породице, јер он отворено признаје да је запажено да и разлози економске природе све више одлазе у позадину, а да уместо њих избијају у први план разлози интимне природе, психичка, интелектуална, полна незадовољства браком, брачним другом, или децом. Може се рећи да су ови разлози постали најчвршћи и најважнији поводи који доводе до несрећних породица(237). Другим речима, ако се логички парафразирају ове речи и логички протумачи њихов смисао, мора се неминовно закључити: да су један срећан, стабилан и трајан брак и породица засновани на једном изједначеном, заједничком схватању живота, и његовог смисла и циља од стране чланова породице. Такво заједничко схватање може дати породици само један заједнички критеријум истине, и једно заједничко мерило вредности, који омогућавају породици да заједнички схвата породичне проблеме и да их заједнички решава.

Ако се пође од неоспорне чињенице да су култура и цивилизација једне социјалне средине плод синтезе заједничких основних животних схватања њених чланова, онда се мора признати да и тип човека сваке културе и цивилизације мора да носи њихове битне духовно-моралне ознаке, мора бити њихово оваплоћење. Он њима живи и ствара своје животне вредности, све донде док су оне за њега живе стваралачке силе. Изумру ли оне, изумре и он, и његова култура и цивилизација. Ми смо већ видели да је такав случај био и са античким типом човека и његовом културом и цивилизацијом. Он и његова породица трајали су све донде док је трајала и његова религија, јер је основ његовог целокупног животног схватања био религијски, јер је његова култура и цивилизација била религијска.

И промене у ритму развоја хришћанства су биле паралелне са ритмом развоја вере и морала његових припадника. А оно што је важило за његов историјски развој, важи и за његово савремено стање, и за савремени хришћански брак и породицу у њему. Савремени, систематски притисак атеистичко-материјалистичког схватања на традиционалне духовно-моралне основе брака и породице нашег савременог човека, све негативније и негативније утиче на стабилност ових социјалних установа и доводи их у све већу и већу кризу. Данас је неоспоран факт да тзв. модерно схватање брака и породице жели пуну атеизацију и лаицизацију ове наше социјалне јединке, а тиме и целокупног живота наше савремене друштвене заједнице. Носиоци и апологети овог схватања, отворено и недвосмислено јасно, говоре о новим плановима мењања досадашњег типа нашег човека и

његове досадање, углавном, претежно верске културе и цивилизације. „Социологија породице, пише проф. Младеновић, мора се ослањати на основне идеје марксизма у области економских наука и на њима објашњавати економске феномене у историјском развоју породице, као и утицај економске стране друштвеног живота у савременом друштву на одређене садржинске и структуралне процесе у породици.“ (23).

Нова, савремена, атеистичко-материјалистичка, нехришћанска и уопште нерелигијска породица, дакле, треба да буде заснована на схватањима историјског материјализма. И то искључиво на њима, јер су претставници историјског материјализма непријатељски расположени не само према религијским схватањима света и човека, него и према свим другим лаичким схватањима, која се не слажу са марксизмом. Јер су то схватања „грађанских, америчких, европских итд., антрополога и социолога“ (58, 59).

*
* *

Како ће изгледати брак и породица засновани на темељима историјског материјализма?

Најпре, ако су основне поставке историјског материјализма научне, позитивне, закони реалности, а не хипотезе, филозофска нагађања, е, онда те поставке не могу бити базе ни индивидуалног, ни социјалног живота. Јер се и један и други заснивају и развијају искључиво у сфери етичке делатности индивидуе и друштва. А једна етика индивидуална или социјална никад није имала, нити ће икада имати за основ судове реалности, јер они само објашњавају, а не вреднују феномене. Позитивна наука не може дати никаква упутства или норме за живот, јер је то у супротности са њеном основном тезом: она је позитивна, а не нормативна наука. Њу не интересује ни проблем етичке слободне воље, ни проблем савести. А без та два битна елемента не може да постоји никакав етички систем. Према томе, брак и породица, који припадају сфери етичке делатности човекове, не могу бити засновани на хладној позитивној науци. Отуда, тип човека и његове породице засновани искључиво на животним схватањима историјског материјализма је, бар за сада, једна нелогична, вербална конструкција. То, у суштини, отворено признају и компетентни претставници историјског материјализма. И ван наше земље, и код нас. Такво убедљиво тврђење је изнео и г. проф. Др. Радомир Лукић у свом обимном делу *Социологија морала*. Зато неуведљиво звуче речи г-ђе Виде Томшић, изнете у реферату на саветовању о породици у Аранђеловцу: „Мислим да ми често неосновано истичемо како немамо утврђених основа нашег морала, да немамо изграђених моралних категорија самоуправљачког социјализма. Основна морална категорија међутим која се може применити на све друштвене односе јесте да нико не може да живи на рачун туђег рада, да свако мора да живи од свог рада, а то истовремено повлачи за собом да не чини другоме што сам себи неће да чини. Од тога може се изве-

сти цели наш модерни кодекс, каже она,“(152). Да, такав кодекс би се могао извести из једног одређеног критериума истине хришћанства, али, не никако из начела материјализма.

*
* *

Склапање брака у људском друштву, како каже Малиновски, није последица инстинктивних импулса, неко скупа културних правила“(314). ...Породица је ћелија друштвеног живота код примитивних народа. Она у свим друштвима претставља истинску радионицу у којој се обликују напредак цивилизације, континуитет традиције, и најважније претпоставке људске културе“(314). Породица мора почивати на односима поштовања, сарадње, љубави и поковања реду и правилима“(315). И сам проф. Младеновић констатује факт да је социологија породице можда више него било која посебна научна дисциплина повезана са науком о моралу (етиком). Ова веза условљена је особеношћу породице у којој моралне норме претстављају основу породичног и брачног живота. „Морални кодекс“ породичног живота много је шири од „правног кодекса“ о породици, и обухвата сплет врло сложених и суптилних питања везаних за саму генезу брачног и породичног система као таквог“(28). Ова констатација је тачна, само се она не може засновати на историјском материјализму и правдати њиме, јер о свему овоме у историјском материјализму нема ни трага. Он нам не може дати никакав савет и никакво упутство за живот уопште, а за брачни и породични живот напосе. Сваки морални кодекс заснован на њему је логички апсурд. Зато, оставимо претставнике историјског материјализма да и даље узалудно покушавају да изграде друштво и његове породице искључиво на атеистичко-материјалистичким схватањима, и погледајмо какве су резултате у савременом браку и породици почели да дају само примењени фрагменти идеологије — њиховог симплистичког, атеистичко-материјалистичког рационализма и лаицизма.

*
* *

Нико данас, без обзира на његова убеђења: научна, филозофска, политичка и ма која друга, не може оспорити жалосну и опасну констатацију да су наш савремени брак и наша савремена породица у акутној кризи. Податке за доказ ове чињенице ја ћу узети из поменутог дела проф. Младеновића. Ја се надам, да ћу на тај начин избећи сваки приговор било да претстављам ситуацију брака и породице код нас гором него што је, било да тенденциозно и злонамерно вршим селекцију чињеница.

Ево тих података. У неким чланцима које даје проф. Младеновић, иако су његова објашњења неких од њих јако сложена.

„Породица је данас, као што је тачно речено, више него икада раније у стању молибности и трансформације, са стално присут-

ном тенденцијом према слому, атомизацији и са порастом притиска изван и унутар ње. Паралелно са елементима кризе и деструкције породице као целине долази до појава дезорганизације личности, које су једна од последица дезорганизације породице. У савременом друштву су знатно порасле појаве социјалне, емоционалне, психичке, полне и репродуктивне дезорганизације личности“ пише он у свом делу(233). Најизразитије манифестације дезорганизације личности јављају се у облику деморализације, као најкритичније фазе дезорганизације, а у екстремним случајевима оне се јављају у форми васпитне запуштености, деликвенције, злочина, менталних болести, полне изопачености и самоубиства(234). У породици се стварају врло оштри сукоби, чија је жртва најчешће жена, која, углавном још не реагује и пасивно прихвата улогу која јој је наметнута. С друге стране, постоје драматичне супротности између родитеља и деце која, у тражењу својих права и потреба наносе озбиљан ударац ауторитету, темељу на коме још увек почива концепција традиционалне породице“(141).

Насупрот схватања патријархалне породице, једно од значајних обележја демократске породице „је већа либерализација ванбрачних и предбрачних полних односа, што је довело код нас до пораста броја ванбрачних рођења. Појава је позната под називом: Сексуална и наталитетна демонополизација брака“, пише проф. Младеновић(196). ... Данас се много настоји да се млади људи још од најранијих дана васпитају на бази хетеросексуалних интереса: на поштовању другог пола, на њиховом другарском зближавању још од основне школе, на разбијању патријархалног издвајања дечака и девојчица и заогртања мистичним велом полнога живота човековог све до пуне полне зрелости. — На упознавање младих људи са основним појмовима о полном животу данас утичу и школе (мада не у довољној мери), филмови, телевизије и др. Најзад, постепено се мења однос друштва према појави предбрачних веза и предбрачног живота, и тиме се омогућава успешније одабирање брачног друга. Све више се напуштају теорије о томе да постоји „једна особа која нас може усрећити“, да девојке очекују оног „правог“ и да због тога, пошто се он никад није појавио, остане целог живота неудата. Наиме, друштво раскида са буржоаским моралним схватањима и обичајима да се девојка заогрће чедношћу и повлачи у усамљеност породичног дома док не дође одабраник да је изведе из усамљености. Напушта се двоструки морал: један за жене други за мушкарце. Жена постаје све више слободна, равноправни стваралац и сарадник, друг и пријатељ“(196—197).

Еманципација модерне демократске породице од предрасуда старе, досадашње наше патријархалне верске породице, дакле, по схватањима претставника историјског материјализма, састоји се у: „већој либерализацији ванбрачних и предбрачних односа у тзв. сексуалној и наталној демонополизацији брака; у ослобођењу од „заогртања мистичним велом полног живота човековог све до пуне зрелости; у обнавењу полног живота у свим његовим облицима и пред свим члановима наше заједнице, без обзира на њихов пол и доба узраста, и у ослобођењу од свих досадашњих скрупула који су били извесна врста табуа за појаву сексуалног нагона. Само, браниоци ове и овакве

еманципације нису имали храброст да у овом правцу и иду до једино логичког краја — до пуног ослобођења секса од свих скрупула — до анархије. До тога једино логичког закључка су дошли само анархисти. Али против њих су били и сами марксисти. Проф. Младеновић о томе пише овако: „Анархија је учење о будућем друштву које постоји без икакве власти или принуде... За разлику од марксизма, овај покрет одбацује не само сваку државност него и принцип поковања одлукама већине, као и сваки ауторитет у организацији друштва... Стога анархисти нису признавали ни пролетерску власт, односно диктатуру пролетаријата... Анархисти представљају специфичну групу поборника теорије „слободне љубави“... Код анархиста и вулгарних марксиста ово и овакво ослобођење је управо основни и најважнији захтев. Њихово гесло је слобода, и то слобода по сваку цену. Слобода од сваке обавезе, слобода од сваког брачног јарма, слобода од деце, од друштвене одговорности итд. Анархисти су против брака уопште. „Они су проблем љубави свели само на полно питање, тј. потпуно су, као што истичу многи социолози, занемарили културну и емотивну страну овог односа“ (33).

Тако и толико, углавном, каже проф. Младеновић о еманципацији демократске породице. А сада да видимо какве статистичке податке он сам изводи, да би изнео несумњиве чињенице о резултатима те и такве еманципације.

*
* * *

Наша земља спада у групу земаља са релативно великим процентом регистроване ванбрачне деце. У односу на стање пре рата, ванбрачни наталитет је удвостручен... Само од 1950. године до данас (до 1967) рођено је више од 600000 ванбрачне деце. Ако се овој цифри дода још преко милион становника разних узраста рођених пре 1950 године који имају ванбрачни статус, излази да су близу два милиона лица од укупног становништва рођена ван брака. Када се има у виду да се последњих година рађа око 9—10, па и изнад 10 на сто од укупног броја живорођене деце, онда је слика укупног броја деце рођене ван брака прилично песимистичка“ (245).

„Док је у Европи стопа наталитета у непрекидном порасту... догле наталитет у Југославији опада у односу на период непосредно после рата“ (203, 192). ... Због веома ниског наталитета и фертилитета три наша подручја (уже подручје Србије, Војводина и Хрватска) имају стопу репродукције испод јединице. Пошто ова ситуација траје већ око десет и више година, постоји озбиљна опасност да ће на овим подручјима старосна структура становништва бити поремећена на штету младог становништва, из кога се регрутује радна снага, војни обвезници, женско фертилно становништво и др. ... Уколико је стандард, а нарочито ступањ образовања жена већи, утолико је фертилитет мањи. Израчунато је да на једну удату радницу долази двоје деце, а на две удате интелектуалке једно дете“ (197).

Све ове и друге појаве могу, али не морају довести до трајне неусклађености између брачних другова и родитеља и деце. Да ли ће и

у којој мери уздрмати целу породицу, зависи од многобројних унутрашњих фактора у самој породици“ каже проф. Младеновић. (235).

Број развода бракова у послератном периоду је знатно повећан у поређењу са разводом пре рата што је последица рушења основа патријархалне породице, наставља он. (235). За последњих четрдесет година број склопљених бракова, сем неких осцилација, показује тенденцију стагнирања, док је у истом периоду број развода порастао око сто на сто. (224).

Да све ове појаве, и против супротног мишљења неких марксистичких социолога, по схватању проф. Младеновића „улазе у област породичне патологије(231—232), не може бити сумње, јер све оне разарају породицу и дезорганизују личност. То разарање и та дезорганизација не могу се објаснити само утицајем спољних чинилаца на живот породице. Ти утицаји су „само погодан терен да се девијације у породици и личности лакше јаве и брже развијају(234). Међутим, многобројни разлози који леже било у природи неког од чланова породице, посебно мужа и жене, било у њиховом неприлагођеном понашању, могу изазвати поремећаје у односима између чланова породице. Ти разлози су претежно психичке природе“ признаје проф. Младеновић(236).

Није ли овакво објашњење кризе брака отворено признање да је криза настала услед сукоба различитих схватања живота, његовог смисла и циља, који имају чланови једне породице? Јер разлози који онемогућавају прилагођено понашање између мужа и жене и поремећаје у односима чланова породице су у њиховим различитим критеријумима истине и мерилима вредности, у њиховим идејним и моралним схватањима породичних проблема. Различите животне идеологије и различита мерила вредности чланова једне породице су главни узроци њене кризе. И та криза, дакле, један од немилих плодова сучељавања и сукоба идеалистичког, религијског схватања на коме је заснован живот традиционалне, патријархалне породице, и атеистичко-материјалистичког схватања, на коме представници историјског материјализма покушавају свим средствима да заснују нову, демократску, напредну породицу свуда где држе власт у својим рукама. Они стварају вредносни оквир наших савремених породица, који, по њиховом убеђењу, не само да је нов, шири и богатији у поређењу са „предратним“, него је и врло дифузан и нехомоген, што је у целини у супротности са ситуацијом у традиционалистичкој породици која се изразито одликовала хомогеношћу вредности у оквиру које је сваки члан породице и као члан групе и као јединка, воленс-ноленс, (хтео не хтео) морао наћи целог себе.“(214).

Овакав неповољан суд о хомогености породичних схватања чланова патријархалне породице је сасвим погрешан. Ми смо сви живи сведоци данас колика је повика на идејну нехомогеност појединих савремених социјалних прупација, и колико је бучно наглашавана потреба да се она, по сваку цену, избегне. А таква нехомогеност и дифузност савремене, непатријархалне породице је и једино објашњење њене акутне кризе. Међутим, док је у патријархалној породици духовно-морална хомогеност била већа, дотле је била већа и њена морално-социјална вредност. Сада када атеистичко-материјалистички историјски материјализам покушава да, често пута силом политичког

ауторитета инфилтрира своја схватања у духовно-моралну хомогеност наше патријархалне породице њена стабилност се постепено колеба. Само, како признаје и сам проф. Младеновић, „код нас је још увек врло снажна патријархална породица, са конзервативним обичајима и моралним нормама, које се негативно одражавају према неким тековинама нашег друштва: према равноправности жена, хуманизацији породичних односа, хуманом третирању ванбрачне деце и др... Са друге стране, неке позитивне вредности патријархалног морала неоправдано се одбацују у име неког апстрактног индивидуализма, који погодује кршењу породичних обавеза“. Наша породица је још увек оптерећена старим моралним нормама из класног друштва“ (199).

Према томе, проф. Младеновић закључује „да је данашња породица, ипак, још увек прожета противречностима патријархализма и новим таласима демократизације свих области човековог живота. (214). Јасно је, дакле, да су сукоби и сучељавања ових дијаметрално супротних и антагонистичких схватања света, човека и његовог брака и породице узрок савремене брачне и породичне кризе. Она се развија, у суштини, на средокраћу утицаја религијских и атеистичких схватања без обзира на то што проф. Младеновић атеизацију и лаицизацију, обездушје нашег друштвеног и породичног живота назива демократизацијом.

Како ће се овај сукоб супротних схватања проблема брака и породице завршити; шта ће бити са савременом породицом: патријархалном, религијском, и модерном, демократском, напредном, атеистичком?

*
* *
*

Један одељак књиге проф. Младеновића носи наслов: *Quo vadis породицо?* (Куда идеш породицо?).

Ово је мудро и право питање, постављено у право време, јер као што смо већ видели, патолошке појаве у нашој савременој породици су све бројније и по нормални живот наше друштвене заједнице све опасније. Типична илустрација овога је, напр. појава безобзирног сензуалног насртаја и улична проституција. Безочност и насртивост патолошких сексуалних типова већ представља опасност за слободно кретање женског света улицом.

А покад кад ти типови се појаве и у средствима информација захтевајући сексуалну неограничену слободу каква није постојала ни у праисторији. И, оно што је најчудније и најстрашније, друштвена реакција против овога зла не само није онаква каква би требало да буде у једној морално здравој социјалној средини, него је готово злочиначки равнодушна.

Да би се морална криза савремене породице ублажила, неки од „напредних“ реформатора брака и породице „предлажу увођење ванбрачне варијанте породице, као легалне, поред брачне институционалне“ (210). Међутим, јасно је да би таква мера само ослабила моралне скрупуле који онемогућавају неконтролисану појаву сексуалног на-

лона, а повећала зло против кога је предузета. Једини мотив за увођење ванбрачне варијанте породице је омогућити лакше избегавање обавезе за њено одржавање. „Све цивилизоване државе данас у свету, каже проф. Младеновић, праве отсечну разлику између ове две заједнице (брачне и безбрачне), како буржоаоке, тако и социјалистичке. Само је Совјетски Савез у периоду од 1927—1944. године готово избрисао ову разлику, али су се последице таквог стања врло брзо негативно одразиле. Због тога је совјетски законодавац и одустао од њиховог изједначења(143). И Устав ФНРЈ од 31. јануара 1946. године одлучно је устао у заштиту брачне породице признајући само њој правна дејства. Он је тиме заузео негативан став према ванбрачној заједници. Слично је учинио и Устав СФРЈ од 1963. године(243).

За ублажење моралне кризе савремене породице, други „напредни“ реформатори предлажу „потпуно укидање формалног брака и потпуно изједначење свих полних заједница, без обзира како су настале“. Међутим, признаје се да „укидањем формалних бракова не би се постигла жељена стабилност али би били доведени у озбиљну опасност и садашњи стабилни бракови. Превелика слобода може људе да одврати од њихових обавеза. Права још увек не могу ићи испред дужности, каже проф. Младеновић. Само људи који поседују високу етику и културу не би одолели овом изазову слободе. У Совјетском Савезу већ је прављен експеримент са увођењем фактичког брака. Резултати су били поражавајући. *Највише су настрадала деца*. Наводимо пример једног мушкарца који је у току једне године засновао 12 фактичких бракова и оставио 12 деце својим женама. Иначе, за неколико пута је порастао број развода у току једне године од увођења овога брака у СССР-у... Данас је формални брак још увек неопходан због веће озбиљности приликом прихватања брачних и породичних обавеза и ради лакшег доказивања да је брак заиста постојао, констатује проф. Младеновић(210).

Трећа умеренија група реформатора брака сумња да би претходни предлози довели до стабилизације супружанских односа, „јер је форма још увек неопходна да би се заштитили слабији у породици: жена и деца. Форма брака има још важно заштитно дејство“(210—211).

Откуда је дошла оваква збрка у савременим схватањима проблема брака и породице, њихове кризе и средстава за њено уклањање, и решење тог проблема? Она је дошла од погрешног схватања овог проблема: од схватања да је тај проблем само техничке а не духовно-моралне природе.

*
* *
*

Проблем брака и породице је и временски и просторно универзалан. Његово трајање иде од праисторије човека. Његова дискусија и решење су увек и свугде заузимали централно место у човековом животу и његовој култури и цивилизацији. Брак и породица нису никад били само истра ничим не контролисане пројаве нагонскога у човеку, него су увек били у вези и под контролом и дисциплином духовно-моралних схватања и скрупула његовог *мировозренија*, велтан-

шаунга, без обзира на то, какав је био кад и где у развоју његовог праисторијског и историјског живота. То су јасно уочили и социолози француске Диркемове школе. Неоспорна је њихова основна теза да је религија мајка целокупне културе и цивилизације човекове. Живот брака и породице је увек био регулисан етичким нормама. А извор етике је у религији, у праисторији као и данас. Јер сви досадањи напори науке да га нађе ван религије, пропали су. Отуда научни морал и не постоји. А брачни и породични живот се не може ни замислити без извесних регула које су увек биле у вези са трансценденталним, ма како то трансцендентно било схваћено. И најпримитивнија друштва знају за фетише, тотеме и табуе, и за њихов моћан утицај на начин њиховог посведневног живота.

Ова теза налази своје неоспорно оправдање не само у праисторији, него исто тако и у досадањој историји човечанства. Ни античка, ни хришћанска историја човечанства не могу се ни схватити, ни објаснити, ни оправдати без одговарајућих утицаја њихових религија на целокупни развој њиховог живота, па и на развој њиховог брака и њихове породице. Данас су резултати научног проучавања развоја човека и његовог друштва ослободили разуман свет од оног недотупавог тврђења атеистичко-материјалистичког рационализма да је религија штетно утицала на развој човековог живота и његове културе и цивилизације. Напротив, свака религија, па и најпримитивнија, увек и свугде, претставља позитиван напор на издизању човека и његовог живота изнад чисто нагонског, инстинктивног у његовој органској природи, и стварању његових културних вредности. Међутим, данас је потпуно јасно, да позитивна наука није у стању да реши ниједан духовно-морални проблем човека без метафизике и религије. Она не може да створи чисто научни систем директива за етички живот човека и његове заједнице уопште, и породице нарочито.

И савремени покушај да се проблем брака и породице реши позитивном науком, ван везе са икаквом религијом и метафизиком, потпун је промашај. Наука, напр., нема теоријске, логичке могућности да полном нагону, као неминовно важном елементу брака и породице, одреди праву, позитивну улогу у савременом браку и породици. Тај нагон, који омогућава биолошки опстанак органског света, у људском друштву је био увек табуиран моралним скрупулима, а у осталом органском свету природним законима, који су му обезбеђивали прокреирање органских врста, али га нису никада претварали у инструмент, стицања неплодних уживања, код тих врста.

Исто тако, не постоји ниједно религијско схватање живота у коме тај нагон не носи узду духовно-моралних ограда, који су му стављале све религије. Та дисциплина полног натона нарочито је јасна и бескомпромисна у хришћанству. Неупућени тумачи хришћанских верских књига осуђују апостола Павла за „изразито негативан став према браку и жени“ (325). Међутим, кад се има на уму, кад је и у каквим околностима он проповедао хришћанско схватање брака и породице, онда неке његове реченице су само једна педагошка мера, оштра опомена хришћанима против утицаја ужасног шљама ондашњег друштва. Јер док све његове посланице на једној страни грме против блуда, дотле, на другој страни оне идејно вајају тип новог човека-хришћанина. Ап. Павле пише Ефесцима: У односу на свој ранији

начин живота ви треба да скинете са себе старог човека који пропада због варљивих пожуда, па да се обнављате духом свога ума, и да обучете новог човека који је према Богу створен у истинитој праведности и светости (4, 22—24). Он их саветује да не живе као многобошци, јер „изгубивши морално осећање они су сами себе предали распојасаности — да чине сваку нечистоту у лакојности“ (4, 17, 19). Свака нечистота и распојасаност су, дакле, плод изгубљеног моралног осећања. Јер наша борба није против људи од меса и крви него против поглаварства, против власти овога мрачног света, против злих духова на небесима (6, 12). Јер, ово је воља Божја, говори ап. Павле Солуњанима, да се клоните блуда, да сваки од вас зна стећи своју жену у светости и чисти, не у пожудној сласти као многобошци који не знају за Бога (I Сол. 4, 3—5). Да будете беспрекорни и чисти, непорочна деца Божја усред поквареног и наопаког рода, међу којима светлите као звезде у свету (Филип. 2, 15).

Апостол Павле је, још пре 2000 година, имао далеко темељније и дубље схватање проблема брака и породице, него што га имају неки савремени представници историјског материјализма. Брак по вољи Божјој, по моралном осећању је свети и часни темељ хришћанске породице. Без моралног вредновања, он је дивља *corula carnalis* — блуд. Он никада не може бити искључива солидна основа породице. И, он никада није ни био таква основа. Јер не постоји ниједна социјална средина, чије мерило моралних вредности није стављало блуд ван моралног живота те средине. Тако, ничим нетабуирана *corula carnalis* је, по том мерилу, проституција, а *corula carnalis* међу најрођенијима: мајке и сина (Едипов комплекс), сестре и брата (Електра комплекс) — је универзално забрањен *incest* — родоосквернење. Отуда полни нагон игра важну, позитивну улогу у животу индивидуе и друштва само као морално квалификован и ограничен. Све зависи од његовог моралног вредновања. Зато су у праву они социолози који тврде да је „принцип законитости универзална појава“, да је тај принцип „једина карактеристика која је изгледа опште позната за структуру која се може схватити као породица“ (49). Навод да је „појам законитости“ брака доста неодређен и толико историјски варијабилан, да је као универзални критеријум неодржив, није убедљив. Јер варијабилан не значи несанкционисан по извесном критеријуму и мерилу моралних вредности (54).

Због свега тога, дефиниција брака коју у поменутом своме делу даје проф. Младеновић, изгледа ми недовољно одређена и нејасна. Она гласи: Брак би се могао дефинисати као друштвено санкционисана (или непризната) биосоцијална (полна и друштвена) веза по правилу трајне природе између лица супротних полова, која зависно од историјских и социјалних услова може имати различите облике и садржаје (духовне, моралне, психичке, естетске и др.).

Тако, дакле, брачна веза може бити и друштвено санкционисана и непризната. Из пицшевог објашњења дефиниције се види да је она конципирана тако да у њој буде места за *corula carnalis*, ничим неограничене сем хетеро-сексуалном природом. Међутим, чини ми се да онај део дефиниције који говори о различитим облицима и садржајима (духовним, моралним, психичким, естетским и др.) не даје писцу право да у своју дефиницију уноси све оно што је унео. Јер,

духовно, морално, психичко, естетско и др. спутава и ограничава човеково право на онако ничим неометану пројаву његовог полног нагона, при реализовању његове *копуле карналис*. Она (*copula carnalis*) нема различите облике и садржаје само зависно од историјских и социјалних услова, него од човековог критеријума истине и његовог мерила вредности. Без тог ограничавања, иначе, нема ни брака ни породице. Јер и брак и породица морају бити засновани на једној одређеној животној идеологији и једном одређеном моралу. Патологија породице извире из патологије њене духовно-моралне основе, која није епифеномен, надградња, него база, темељ породице.

Та основа ни у ком случају не може и не сме да буде човеково право на неограничену пројаву његовог секса. Она никада није била таква. Ни у праисторији. Пројава неких таквих тенденција данас, знак је моралне дегенерације и декаденције једног, на срећу, још незнатног дела нашег друштва, идејно-морално конфузног и дезоријентисаног растрзањем између најразличитијих струја збуњених животних схватања, која муче један део савременог света. Те тенденције нас бесвесно гурају у варварско доба праисторије. Морална распасаност једнога народа је неоспорни симптом, кобни предзнак његове дегенерације и пада. И дужност је наших позваних људи, који преуређују наше породично законодавство, да њиме допринесу морализирању нашег друштва, његовог брака и породице, а не да под притиском нездравих, демагошких ненаучних парола, омогуће његово неспутано проституисање. Слабљење моралне чистоте и хомогености наше друштвене заједнице треба законски забранити и спречити. Неморалан човек никоме није користан ни потребан, па ни самом себи.

*
* *
*

На питање *Quo vadis породицо?*, код нас је, до сада, дато неколико одговора. Они су сви у складу са погрешним схватањима историјског материјализма, али не и са схватањима, која су једино у стању да допринесу уклањању моралне кризе тзв. модерног, напредног, демократског брака и породице. Јер ти одговори немају потребну везу ни са психологијом, ни са етиком здравог брака и породице. По њима, решење постављеног проблема је чисто техничке природе: повећање економског благостања породице, решиће њену савремену кризу. Међутим, животна хармонија у браку и породици неће никада бити постигнута само повећањем националног дохотка, како то сасвим површно и погрешно мисле модерни, историјско-материјалистички настројени футуролози. То повећање може побољшати техничке услове живота нашег друштва и наше породице, али не и духовно-моралну хомогеност идејно-морално јединство ни једног ни другог. Напротив, економско благостање, без његове правилне моралне оријентације, може само да повећава моралну кризу и једног и другог. Убедљив пример зато дају неке савремене богате земље. Материјално богатство не лечи од порнографских схватања живота, његовог смисла и циља. Повећани број долара и динара неће угушити проституцију и смањити број ванбрачне деце. Главни узрок сваког неморала па и

проституције је у основи психичке а не физичке природе. Блуд има свој корен у блудној мисли и жељи. И борба против њега, ако се озбиљно жели да је успешна, мора најпре бити духовно-морална, па тек онда техничка. Да би се отстранио из живота било индивида, било породица, било ширих друштвених заједница, сваки порок, па и блуд се мора најпре исчупати из њиховог психичког живота. Нигде проблем постављања и лечења човекове моралне кризе није дубље постављен, и радикалније лечен, него у Еванђељу. Тамо се каже: Сваки који погледа на жену са жељом, већ је учинио прелубу са њом у срцу свом... Зато, ако те око твоје десно саблажњава, ископај га и баци од себе; јер ти је боље да погине један од уда твојих него ли све тело да буде бачено у пакао (Мт. 5, 28, 29). Физичка проституција је плод психичке проституције. А хришћанска борба против ње је најтежа, али зато најрадикалнија.

Даље, неки наши марксистички футуролози очекују да ће се знатно повећати „национална, етничка и верска хомогенизација југословенског становништва а то ће појачати духовно-моралну хомогеност нашег брака и породице. Ни ова њихова мисао није сасвим јасна. Јер, ако је јасно да оваква хомогенизација може утицати и на веће духовно-морално јединство породице, јасно је исто тако да је свака хомогенизација, а нарочито национална, верска и етичка, првенствено идејно-психички процес. Око које нације и око које вере, и око ког етичког система ће се она извршити? А, најзад, какве везе има овај и овакав процес са тезама историјског материјализма?

Исто тако, неки наши футуролози сматрају да је сигурно, да ће већа слобода у брачним односима и другачије гледање на личну срећу довести до слободнијег раскидања брачне, односно ванбрачне заједнице, и до чешћег напуштања породице, што ће имати за последицу и даље постојање непотпуних породица(81). „Заиста су струјања у брачно-породичним односима данас такве природе да све више пуцају институционалне форме брачне везе и да се проширује круг лица која живе ван брака, као и број деце која се рађају из оваквих односа. М. Босанац, наводи пример да је у раздобљу од шеснаест година (1950—1965) било око 700000 деце рођене ван брака, око 350000 деце из разведених бракова, око 150000 деце умрлих брачних очева и око 105000 умрлих брачних мајки. Међутим, резигнирано се закључује, да нема много изгледа да наш законодавац, бар за наредну деценију а можда и за дужи период, измени став према ванбрачној варијанти породице због тога што ће и даље правно остати разлика између брачне и ванбрачне породице“... Уз то, једну од тешкоћа „интензивнијем“ заснивању ванбрачних веза претстављају „и предрасуде у неким друштвеним слојевима о „светости“ брака“(282). Али, временом ће отпасти сви посебни, апсолутни бракоразводни узроци који данас постоје у законодавствима многих земаља, па и нашој (прељубе, тешке увреде, рађење о глави и др.). Допуштамо могућност да ће нешто у даљој будућности бити дозвољен и једнострани раскид брачне заједнице. Основни разлог престанка брака биће тада стварни и трајни престанак полне и неполне љубави брачних другова, тј. приближно такво стање које данас означавамо као тешку поремећеност брачних односа.(283).

Такве перспективе отварају нашем браку и нашој породици наши марксистички футуролози. У суштини, засновани само на сексу, брак

и породица ће престати да постоје чим он изумре. Срећом, животна логика слабо води рачуна о партијским маштањима и утопијама.

Али док нам наши историјско-материјалистички футуролози овако сликају будућност нашег брака и породице, дотле у једној великој земљи, у којој је револуционарни разорни нагон енергично покушавао да поломи старе оквире друштвеног живота, кроз деценије крвавог искуства, ствара се једно гледиште на брак и породицу, које се јако разликује од гледишта неких наших атеистичко-материјалистичких футуролога. Ево шта о томе пише сам проф. Младеновић: „Из досад објављених расправа у СССР о љубави, браку и породици произилази једногласно да ће се будуће комунистичко друштво обликовати процватом породице и доследном моногамијом. По Степањину, породица ће бити не само одржана него ће се још свестраније развити. Она ће се одликовати до сада „незапамћеном трајношћу и чврстином“ ... Садејство родитеља у васпитању деце наставиће се и у комунизму, јер је утицај родитеља на децу утицај специјалне врсте, који се не може ничим заменити. Утицај родитеља на своју децу неће ни у будућности бити мање потребан него данас. Породица под комунизмом имаће свој посебни задатак „да буде резервоар љубави и личне среће и да васпитава будућу генерацију“ ... Сузбијаће се најстроже сексуални неморал. Професор Струмилин у вези с тим каже: „Они који су спремни да из дана у дан падају из загрљаја у загрљај, јесу за жаљење јер не знају колико је дубок и заносан осећај индивидуалне љубави два срца која се воле ... А Корцев сматра да „контакти изван брака, који произилазе из неморалних и лакомислених побуда“, стоје у противречности са принципима комунистичког друштва. Комунизам ће бити „период доследне моногамије, а духовно-естетско-етичка страна брака имаће већи значај него икада раније“ (285—286) ... Породица ће преузети бригу о потомству ... Бескласно друштво не може да има за циљ одузимање деце од родитеља и њихово потпуно предавање друштву да их оно подиже и васпитава“ (288).

За човека који логички, повезано мисли, оваква схватања неких совјетских марксиста о браку и породици, у најмању руку парадоксално звуче, јер између таквих схватања и историјског материјализма нема никакве каузалне везе. Она се могу вредновати као племенитија, моралнија, узвишенија, него схватања неких наших југословенских атеистичко-материјалистичких футуролога. Али ни код једних ни код других она не извиру из једне духовно-моралне основе која их логички објашњава, вреднује и правда. Јер историјски материјализам нема и не може имати један критеријум и једно мерило вредности; ако је тачно тврђење његових присталица да је он научан и аетичан. У овом случају, никаква китњаста а логички неубедљива логомахија није у стању да премости повор између теорије и праксе. Јер је стара и неоспорна истина, да се Грожђе не бере са трња ни смокве са чичка. Тако свако добро дрво рађа добре плодове, а рђаво дрво доноси рђаве плодове. (Мт. 7, 15—17).

Отуда сваки разложен човек има право да каже како између историјског материјализма и овакве животне праксе, коју из њега извлаче неки његови апологети, нема каузалне, логичне везе. Али, у исто време, он може то стање да правда историјском чињеницом, да је стварна истина увек била изнад уских схватања појединих инди-

втидуа и њихових мањих или већих групација, и да је стварни живот и индивидуе и друштва увек текао ван уских и неприродних оквира политичких и партијских прокрустовских постеља. И живот брака и породице ће се и надаље развијати не по плану појединих атеистичко-материјалистичких футуролога, него по плану Творца и Промислитеља свега. Јер, ако сви знаци не варају, човекова животна схватања па и његов брачни и породични живот ће се све више инспирисати, развијати у духу оне две Еванђелске истине о међуљудском идеалном и моралном братству људи које је објавио Спаситељ Христос, изражене речима: Веруј ми, жено, да иде час када се нећете молити Оцу ни на овој гори ни у Јерусалиму . . . *Иде час и већ је ту када ће се прави богомољци молити Оцу у духу и истини; јер Бог жели такве богомољце. Бог је дух, и који му се моле треба да се моле у духу и истини* (Јн. 4, 21, 23, 24); и друга: Ко су мајка моја и браћа моја? Ко изврши вољу Божју, тај је брат мој и сестра и мајка.

Summary

Velimir Hadji-Arsich

PROBLEM OF MARRIAGE AND FAMILY

The author deals with the age-long development of the institution of Marriage and Family from the pre-historic up to modern times. He makes a survey of classical writers, such as Fustel de Coulanges, Emile Durkheim, W. E. H. Lecky, B. Kidd — to come finally to grips with our contemporary Marxist professors R. Lukich and M. Mladenovich, proponents of »autonomous morals«.

The author explains the decay of marriage and dissolution of the social unit known as Family — with the decay of Christian morals, with weakening of Faith. The only means of strengthening the sound Family life is to lift up men's heart to the unaging light of Divine precepts revealed in the Gospel.